

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Rijeka

Ekonomska održivost distributivne pravednosti

Mentor: Doc. dr. sc. Neven Petrović
Student: Dorijan Žunić
Studijska grupa: Filozofija/povijest

Rijeka,
19.9.2018.

SADRŽAJ

Sažetak	3
Ključne riječi	4
Uvod	5
Ekonomija i pitanje održivosti distribucije dobara	7
Distributivna kao predmet proučavanja u političkoj filozofiji	22
Rawlsova teorija distributivne pravednosti	26
Rawls i ekonomija	37
Nozickova teorija distributivne pravednosti	41
Nozick i ekonomija	49
Povijesna situacija, sloboda kao temelj srednjeg puta	52
Zaključak	56
Popis literature	57

SAŽETAK

Rasprava o distributivnoj pravednosti je opširna i dugotrajna. S navedenim područjem su se bavili skoro svi veliki filozofi politike dvadesetog stoljeća, poput: Johna Rawlsa, Roberta Nozicka, G.A. Cohena i Ronalda Dworkina. Međutim, području nekad nedostaje kritičkog osvrta koji bi nastojao ostati neutralan, a istodobno i zadržao svojevrzni odmak u vrednovanju teorija. Zato se u ovom radu ekonomija koristi kako bi se, u što većoj mjeri, postigao takav odmak.

Kratkom analizom pojmova vezanih za proizvodnju, oskudnost dobara, tržište te javne financije doći ćemo do pitanja koja su potrebna kako bi ekonomski analizirali održivost teorija distributivne pravednosti. U ovom slučaju će te teorije biti egalitarni liberalizam Johna Rawlsa i libertarijanizam Roberta Nozicka. Rawlsov egalitarni liberalizma teorija je u kojoj središnji pojam čini *justice as fairness*. To je, po Rawlsu, princip po kojem bi trebalo urediti pravedno društvo. Kako bi pokazao da je tako, iznosi misao eksperiment u obliku hipotetskog društvenog ugovora. U tom misaonom eksperimentu se građani dogovaraju u izvornom položaju te nemaju znanja o svojoj poziciji u budućem društvu, kao ni znanja o svojim urođenim sposobnostima i mogućnostima koje im se pružaju, ali znaju sve općenite podatke koji su im potrebni za donošenje racionalnih i razložnih odluka. Takvi pojedinci će, prema Rawlsu, sukladno međusobnom konsenzusu doći do dva principa pravednosti. Oba principa se primjenjuju na bazičnu strukturu (Rawlsov izraz za ustavnu razinu koja čini širu osnovu društvenih institucija) te na taj način osiguravaju pozadinsku pravednost svih institucija društva. Prvi princip uređuje političke, a drugi ekonomsko-društvene odnose u društvu. Zato se Rawls zalaže za veće uplitanje države u gospodarstvo, što sa sobom nosi određene teškoće.

Druga velika teorija distributivne pravednosti koju ćemo obraditi, Nozickov libertarijanizam, bazira se na zahtjevu za očuvanjem autonomije pojedinca i vlasničkim pravima. Nozick svoju teoriju ovlaštenja gradi na Lockeovoj teoriji stjecanja te tvrdi kako je očuvanje pravednost vlasništva osnova pravednosti cjelokupnog društva. Važno je da sva vlasništva u društvu budu pravedna i da svi prijenosi budu pravedni kako bi naše društvo bilo pravedno. Ukoliko u nekom lancu stjecanja postoje nepravde, one se mogu ispraviti, ali isamo jednom. Njegov sustav razvijen je u uvjetima minimalne države. Nozick tvrdi da je jedino takva država spojiva s nenarušavanjem prava pojedinaca. Zato on oštro kritizira državna uplitanja u gospodarstvo, kao i svaki pokušaj stvaranja centralnog sustava (pre)raspodjele dobara u društvu.

Obje teorije ekonomski su održive prema različitim modelima koje smo obradili. Nozick sustav u skladu je s teoretskim postulatima koje su u ekonomiji zagovarali Milton

Friedman i Friedrich Hayek. S druge strane, Rawlsova teorija kompatibilna je normativnom teorijom ekonomije koju iznosi Amartya Sen.

Zaključak je da svi ekonomisti i filozofi, čije smo teorije ili pojmove obradili, koriste slobodu kao jednu od primarnih osnova ili jedinu osnovu svojih teorije. Zato je ona ključ i poveznica svih teorija, ali i politike i ekonomije općenito. Takvu isprepletenost političkih i ekonomskih sloboda vidljiva je i povijesnim primjerima koju su obrađeni u ovom radu.

Ključne riječi:

Oskudnost, proizvodnja, porezi, Milton Friedman, Friedrich Hayek, Amartya Sen, John Rawls, Robert Nozick, egalitarni liberalizam, libertarijanizam, održivost, tržište, državna regulacija, sloboda, politička prava, ekonomija, distributivna pravednost

UVOD

Distributivna pravednost tema je rasprava u političkoj filozofiji već skoro četrdeset godina, a raspravom, makar u manjoj mjeri, bavili su se svi najznačajniji politički filozofi dvadesetog stoljeća: John Rawls, Robert Nozick, G. A. Cohen, Ronald Dworkin, Michael Walzer, Will Kymlicka, T. M. Scanlon i drugi. S druge strane, teme su pravednosti u ekonomiji takoreći povremeno ulazile u modu, a njima su se najviše bavili normativni ekonomisti poput Friedricha Hayeka, Milтона Friedmana, Amartyje Sena, K. J. Arrowa i P. A. Samuelsona. Normativna ekonomija „razmatra 'što bi trebalo biti' – vrijednosne prosudbe ili ciljeve javne politike“¹, a na taj način u raspravu o temeljima ekonomije dodaje i elemente pravednosti te proučavanje ekonomije iz etičke perspektive. U radu ćemo vidjeti koliko su ustvari snažne veze ekonomije i političke filozofije – dviju grana koje proučavaju socijalno-politički život građana.

Zato održivost teorija distributivne pravednosti moramo proučavati i ekonomskom analizom samih teorija. Ne smijemo zatvarati teorije pravedne distribucije dobara u samu političku filozofiju jer je ona u samoj svojoj srži interdisciplinarna u proučavanju društvenih uređenja te se u njoj isprepliću filozofija, politologija, ekonomija, povijest, psihologija i sociologija. Moramo biti u stanju proučavati distributivnu pravednost iz svih navedenih područja jer čak i kad autori ne koriste izravno teorije iz svih navedenih područja, one su najčešće implicitno prisutne u njihovom pisanju. Tako na primjer John Rawls često naglašava da koristi vrijednost demokratskih društava koje su povijesno prisutne i druge opće poznate činjenice o ljudskoj prirodi bez da detaljnije objašnjava i opravdava iznošenje takvih tvrdnji. Tu se on, kao i većina političkih filozofa, poziva na intuiciju i znanja vezana za politička, društvena i ekonomska uređenja, pravednost, povijesne okolnosti i psihologiju koje su u nama već prisutne. Iz tog razloga i imamo više suprotstavljenih teorija i tendencija u političkoj filozofiji. Cilj svih filozofa, a i stremljenja većine građana, vezana su za dobar život i pravednost. Samo se razlikujemo u načinu na koji želimo doći do navedenih vrijednosti. Da imamo apsolutno suprotne vrijednosti kojima stremimo, bilo kakav dijalog bio bi nemoguć.

U ovom ćemo se radu nastojati, što je više moguće, udaljiti od naših postojećih intuicija te sagledati teorije distributivne pravednosti kroz prizmu osnovnih ekonomskih pojmova i teorija te nekoliko normativnih osvrta na važnija ekonomska pitanja (poglavito na temelju djela Hayeka, Friedmana i Sena). Ovaj odmak trebao bi nam pružiti uvid u pozadinske mehanizme kojima su vođena gospodarstva u kojima živimo, a ujedno i u velikoj

¹ Samuelson i Nordhaus 2007: 744.

mjeri utječu na politički i društveni život. Isto vrijedi i u drugom smjeru jer političke i društvene okolnosti imaju ogroman utjecaj na ekonomiju. Kasnije ćemo vidjeti zašto su suvremena gospodarstva mješovita (privatno-državna), ali zasad uzimamo to kao danu činjenicu. Iz tog razloga moramo proučavati politiku i ekonomiju kao dijelove iste cjeline, kao što to čine politička ekonomija i distributivna pravednost. Takvim interdisciplinarnim pristupom doći ćemo do zajedničke osnove za izgradnju političko-ekonomskih teorija. Drugim riječima, eksplicirat ćemo određene vrijednosti kojima mogu težiti i ekonomske i političke teorije pravedne raspodjele dobara u društvu, a na taj način možemo otvoriti srednji put različitim teorijama koje često nalazimo suprotstavljenima.

Sam rad sastoji se od dva poglavlja. U prvom se obrađuju osnovni ekonomski pojmovi vezani za proizvodnju, oskudnost resursa, tržište i javne financije. Analizom navedenih pojmova uvest ćemo se u različite ekonomske teorije i pristupe koji se primarno razlikuju prema načinu na koji tretiraju državna uplitanja u gospodarstvo. Tako ćemo ukratko analizirati Friedmanov pristup oporezivanju te Hayekov i Senov odnos prema tržištu. To će nam dati osnovu i alate za kasnije proučavanje teorija distributivne pravednosti uz ekonomski odmak u drugom poglavlju. Kratak pregled samog problema distributivne pravednosti uvod je u drugo poglavlje, a nakon toga ćemo prijeći na Rawlsovu teoriju pravedne distribucije dobara u društvu. Njegovu ćemo teoriju analizirati s fokusom na ekonomska pitanja koja smo u prvom dijelu naglasili kao najvažnija za ekonomsku održivost distributivne pravednosti. Nakon toga ćemo sličnu stvar ponoviti s Nozickovim libertarijanizmom. Na kraju drugog poglavlja vidjet ćemo kako su političke i ekonomske slobode te prava povezane u povijesnim okolnostima na odabranim primjerima iz 18., 19. i 20. stoljeća. Također ćemo razmotriti poziciju slobode kao osnovu za usko povezivanje politike i ekonomije te produciranje srednjeg puta među teorijama koje smo obradili.

EKONOMIJA I PITANJE ODRŽIVOSTI DISTRIBUCIJE DOBARA

Ekonomija može se definirati na različite načine, a jedan od najraširenijih, koji će se i koristiti u ovom radu, tvrdi: „Ekonomija je izučavanje kako društva koriste oskudne resurse da bi proizvela vrijedna dobra i raspodijelila ih različitim ljudima.“² Dobra koja se javljaju u navedenoj definiciji primarno su ekonomska dobra koja možemo definirati na sljedeći način:

U ekonomiji, stvar ili usluga koja ima korisna svojstva pa može zadovoljiti neku ljudsku potrebu. Dobra se dijele na slobodna i ekonomska. *Slobodna dobra* ona su dobra koja nisu proizvedena ljudskim radom, već se nalaze slobodna u prirodi. *Ekonomska dobra* proizvodi su svjesno usmjerene ljudske djelatnosti. Dobra su vrijedna čovjeku u onoj mjeri u kojoj su oskudna s obzirom na veličinu i intenzitet potreba, tako da su vrijednija ona dobra kojih ima malo i do kojih je teže doći.³

Iz ove definicije možemo vidjeti da su i dobra koja nalazimo u prirodi, kao i dobra koja su produkt ljudskog rada, ograničena. Ograničenost se dobara u ekonomiji naziva oskudnost dobara i prihvaćena je kao nepromjenjivo stanje stvari u svijetu, a definira se kao „stanje da su dobra u odnosu na želje ograničena.“⁴ Sve nas zajedno dovodi do dvaju bazičnih problema: kako se nositi s oskudnošću dobara i kako što bolje rasporediti dobra koja imamo ili proizvedemo? U ovom će se radu analizirati oba pitanja, ali poseban će se naglasak staviti na održivost i pravednost raspodjela dobara koje provodimo. Kako bismo sagledali održivost distribucija dobara koje se odvijaju u društvu, moramo vidjeti koji se još pojmovi vezuju za proizvodnju u uvjetima oskudnosti te kako to utječe na raspodjele i preraspodjele dobara.

Osnovni pojam koji moramo razmotriti jest granica proizvodnih mogućnosti, a nju se definira na idući način: „Granica proizvodnih mogućnosti (ili GPM) pokazuje maksimalne količine proizvodnje koje neko gospodarstvo može dosegnuti. Uz dano tehnološko znanje i raspoloživu količinu ulaznih veličina GPM predstavlja popis roba i usluga raspoloživ društvu.“⁵ Granica proizvodnih mogućnosti pokazuje nam koja su ograničenja određenoga gospodarstva, a parametri ograničenja unutar kojih moramo djelovati dostupni su resursi i tehnologije. Društvo koje je učinkovito nalazi se na granici proizvodnih mogućnosti te ima „proizvodnu učinkovitost“ koja se javlja „kada gospodarstvo ne može proizvesti više jednog dobra bez da proizvodi manje nekog drugog dobra.“⁶ Koncept je jednostavan – društvo na

² Samuelson i Nordhaus 2007: 4

³ Hrvatska enciklopedija, definicija pojma „dobro“.

⁴ Samuelson i Nordhaus 2007: 4

⁵ Isto: 11

⁶ Isto: 13

granici proizvodnih mogućnosti maksimalno je učinkovito te uz zadane resurse ne može proizvoditi više jedinica jednog dobra, osim smanjenjem opsega proizvodnje nekoga drugog dobra. To nas dovodi do pitanja kako sagledati ograničenja naše proizvodnje. To možemo pomoću pojmova funkcije proizvodnje i graničnog proizvoda koje definiramo na sljedeće načine: „Funkcija proizvodnje označava maksimum proizvodnje koja se može proizvesti uz danu količinu inputa. Definirana je za dano stanje inženjerskog i tehnološkog znanja.“⁷ i „Granični proizvod inputa dodatni je proizvod proizveden jednom dodatnom jedinicom inputa dok se drugi inputi drže nepromijenjenima.“⁸ Kao što vidimo, količina proizvodnje ovisi o *inputu*⁹ koji imamo te znanju i tehnologiji koja nam je dostupna. Granični proizvod pokazuje nam broj potrebnih jedinica određenog *inputa* za povećanje proizvodnje, na primjer koliko nam je dodatnih radnika potrebno kako bismo izgradili neku zgradu. Međutim, naš *input* mora varirati jer pri povećanju *inputa* vrijedi zakon opadajućih prinosa koji „kaže da ćemo dobivati sve manje i manje dodatnog proizvoda kada dodajemo dodatne doze inputa dok druge inpute držimo fiksnima. Drugim riječima, granični proizvod svakog inputa padat će kako se povećava količina tog inputa ako svi drugi inputi ostanu konstantni.“¹⁰ Nastavljajući se na naš primjer, ako zaposlimo još sto radnika, svaki će od njih sve manje doprinositi izgradnji zgrade jer se obavljeni posao dijeli na sve više jedinica *inputa*. Dolazit će do smanjenja prosječnog proizvoda, a on je „jednak ukupnom proizvodu podijeljenom s ukupnim jedinicama inputa.“¹¹ Ukupni će proizvod i dalje biti izgrađena zgrada, ali će prosječan proizvod (doprinos pojedinačnog radnika) biti puno manji.

Svi nam ovi pojmovi pokazuju po kojim se zakonitostima odvija proizvodnja dobara i koje su njezine granice, ali nam ne govore što regulira proizvodnju na svakodnevnoj razini te što usmjerava ekonomske odluke. Odgovor se na ovo pitanje u većini društva krije iza pojma tržišta. Tržište je „mehanizam putem kojeg se susreću kupci i prodavatelji kako bi odredili cijene i razmijenili robe i usluge.“¹² Tržište regulira ekonomske odnose u kapitalističkim društvima, a time određuje što će se proizvoditi, kako će se proizvoditi te za koga će se proizvoditi stvari. Samo je tržište ograničeno dostupnim tehnologijama i resursima, a navođeno željama ljudi. Svi faktori upućuju na činjenicu da je tržište primarno vođeno privatnim interesima proizvođača (odnosno prodavača) i kupaca, ali može doći do

⁷ Samuelson i Nordhaus 2007: 108.

⁸ Isto

⁹ *Inputi* su „robe ili usluge koje poduzeća rabe u svojim procesima proizvodnje; još se nazivaju *faktori proizvodnje* (Isto: 737).

¹⁰ Isto: 109

¹¹ Isto: 109

¹² Isto: 27

usuglašenosti javnih interesa i privatnih dobitaka. U sljedećem podužem citatu možemo vidjeti kako je na taj odnos gledao, po mnogima, otac ekonomije Adam Smith:

Tvrdio je da iako svaki pojedinac „(...) smjera samo na svoju vlastitu sigurnost, samo na vlastiti probitak (...) vođen je nevidljivom rukom da promiče cilj koji nije bio dio njegove namjere. Slijedeći svoj vlastiti interes često najučinkovitije promiče javne interesa nego kad bi ih stvarno namjeravao promicati.“ (...) Smith je smatrao da će na ovom svijetu, najboljem od svih, miješanje države u tržišno natjecanje gotovo sigurno biti štetno. (...) Nakon dva stoljeća iskustva i razmišljanja ipak prepoznajemo ograničeni doseg ove teorije. Znamo (...) da tržišta ne dovode uvijek do najučinkovitijeg ishoda. Jedna skupina tržišnih neuspjeha odnosi se na monopole i druge oblike nesavršene konkurencije. Drugi neuspjeh „nevidljive ruke“ javlja se kada postoje prelijevanja i utjecaji izvan samog tržišta. (...) Posljednje ograničenje dolazi kada je raspodjela dohotka politički ili etički neprihvatljiva. Kada se bilo koji od ovih elemenata pojavi, teorija se nevidljive ruke Adama Smitha slama i država bi trebala uskočiti kako bi ispravila manjkavu nevidljivu ruku (Samuelson i Nordhaus 2007: 29–30).

Ovaj nas citat dovodi do jednog od bazičnih pitanja ekonomije, a to je razina uplitanja države u gospodarstvo. Država je dio privrede, kao što navode Musgrave i Musgrave: „Moderna „kapitalistička“ privreda potpuno je mješoviti sistem, u kojem javni i privatni sektor djeluju međuvizno i povezano. Gospodarski sistem, zapravo, nije ni javan ni privat, već mješavina oba sektora.“¹³ Država preko javnog sektora i budžeta kojim raspolaže ima velik udio u privredi, ali ona često nije regulirana tržištem, nego na njega utječe. Država može regulirati tržište strategijama intervencije u slučajevima nesavršene konkurencije, ali i reagirati na politički ili etički neprihvatljive raspodjele i načine proizvodnje. Takav je status države u većini gospodarstava predmet mnogih rasprava u ekonomiji, ali i u političkim znanostima i filozofiji. Argument ekonomista koji podržavaju državu polazi od sljedećih tvrdnji: „Tržišni mehanizam sam ne može izvršavati sve ekonomske funkcije. Politika javnog sektora potrebna je da usmjerava, korigira i dopunjava djelovanje tržišta u stanovitom pogledu.“¹⁴ Ekonomisti koji se s tim ne slažu slijede, u većoj ili manjoj mjeri, nauk Adama Smitha te tvrde da su državna uplitanja u tržište štetna. Zato će u ovom dijelu prvo biti govora o državnim načinima intervencije u tržište i gospodarstvo te javnim financijama i njihovim funkcijama. Kasnije ćemo prijeći na pitanja normativne ekonomije i vidjeti ima li mjesta za pravednost ili etiku u ekonomskim teorijama.

¹³ Musgrave i Musgrave 1993: 4

¹⁴ Isto: 5

Započet ćemo s načinima na koje država može intervenirati u tržište i gospodarstvo. U ovom ćemo radu preuzeti osnovnu podjelu strategija intervencije u tržište uslijed nesavršene konkurencije od Samuelsona i Nordhausa koji dijele strategije na šest oblika: protutrustovske politike, poticanje konkurencije, regulacija (putem agencija), državno vlasništvo, kontrola cijena i porezi. Međutim, za nas je važnija podjela državnih instrumenata utjecaja na privatnu gospodarsku aktivnost, koja čini najveći dio tržišta, a to su:

1. *Porezi* na dohodak i dobra i usluge. Oni smanjuju privatni dohodak i time smanjuju privatne izdatke (...) te osiguravaju sredstva za javne izdatke. (...) Porezni sustav također služi za obeshrabrivanje određenih aktivnosti tako da ih se više oporezuje (kao na primjer pušenje cigareta), dok se istovremeno potiču druge aktivnosti slabijim oporezivanjem ili čak subvencioniranjem kupnje vlastitog stana.
2. *Rashodi* za određena dobra ili usluge (kao na primjer ceste, obrazovanje ili policijska zaštita), s *transfersnim plaćanjima* (kao socijalno osiguranje i novčana pripomoć za zdravstvenu zaštitu) koja pojedincima osiguravaju sredstva.
3. *Propisi* ili kontrole koje usmjeravaju ljude da učine ili odustanu od određene gospodarske aktivnosti. Primjeri uključuju propise koji ograničavaju količinu zagađenja od strane poduzeća ili koji dijele radijski spektar ili uređuju testiranje sigurnosti nekoga novog lijeka (Samuelson i Nordhaus 2007: 319).

Navedeni su instrumenti prisutni u svim kapitalističkim društvima, a njihovo postojanje najčešće uzimamo kao nužnost. Zato ćemo ispitati korisnost pojedinih instrumenata pomoću načina na koji se oni primjenjuju te posljedice koje imaju na društvo, a u idućem ćemo poglavlju i analizirati kako se oni pojavljuju u filozofskim teorijama distributivne pravednosti. Prije samog ispitivanja korisnosti moraju se sagledati glavne funkcije koje država na sebe preuzima u mješovitom gospodarstvu, a to su: „1. poboljšanje ekonomske učinkovitosti, 2. smanjenje ekonomske nejednakosti, 3. stabiliziranje gospodarstva makroekonomskom politikom i 4. provođenje međunarodne gospodarske politike.“¹⁵ Poboljšanja smo ekonomske učinkovitosti već spominjali prilikom analize ograničenosti nevidljive ruke na tržištu. Međutim, ovdje je bitno naglasiti da se država obično brine za to da se ekonomska učinkovitost učini održivom i to opreznim odnosom prema prirodi i njezinom zagađenju te kako bi osigurala održivu potrošnju javnih dobra, kao i učinkovite zdravstvene sustave. Smanjenja se ekonomske nejednakosti najčešće provode redistribucijom dobara, posebno

¹⁵ Samuelson i Nordhaus 2007: 321

oporezivanjem. Oporezivanje je mjera na koju ćemo se detaljnije osvrnuti prilikom analize instrumenata državnog utjecaja. Provođenje međunarodne gospodarske politike uloga je koju skoro nitko u ekonomiji ne uskraćuje državama, a ona se sastoji od: smanjenja trgovinskih prepreka, provođenja programa pomoći, koordinacija makroekonomske politike te zaštite globalnog okoliša.¹⁶

Možemo reći da je, ako bismo sumirali, „glavni cilj većine vlada (...) 'stabilizirati ekonomiju' kroz korištenje fiskalnih i monetarnih politika kako bi kontrolirale inflaciju i stimulirale ekonomiju kad je to percipirano potrebnim.“¹⁷ Stabilizacija gospodarstva, a često i poboljšanje ekonomske učinkovitosti te smanjenje ekonomske nejednakosti provode se navedenim fiskalnim i monetarnim politikama. Monetarna politika predstavlja „ciljeve središnje banke u nadzoru nad novcem, kamatnim stopama i uvjetima kreditiranja. Instrumenti monetarne politike ponajprije su operacije otvorenog tržišta, obvezne rezerve i diskontna stopa.“¹⁸ Djelovanje monetarnih instrumenata može se vidjeti u sljedećem objašnjenju:

Ponudu novca mora kontrolirati centralni bankarski sustav i prilagoditi je potrebama privrede u pogledu kratkoročne stabilnosti i dugoročnog rasta. Monetarna politika, uključujući obveznu rezervu, diskontnu stopu i politiku otvorenog tržišta, postaje nužna komponenta stabilizacijske politike. Ekspanzijom ponude novca povećava se likvidnost, smanjuju kamatne stope i time povećava razina potražnje (...) novčana restrikcija djeluje u suprotnom smjeru.¹⁹

Drugim riječima, država preko središnjega monetarnog sustava može utjecati na potražnju i dostupnost novca na tržištu, otvoriti tržište većom količinom novca ili ga ograničiti smanjenjem ponude. Fiskalnu politiku i njezine instrumente možemo opisati na sljedeći način:

Fiskalna se politika sastoji od državnih izdataka za kupnju roba i usluga i oporezivanja. Državni izdaci utječu na relativni obujam kolektivne i privatne potrošnje. Oporezivanje oduzima od dohodaka, smanjuje privatnu potrošnju i utječe na privatnu štednju. Povrh toga utječe i na ulaganja i potencijalnu proizvodnju. Budući da utječe na nacionalnu štednju i poticaje za rad i štednju, fiskalna se politika danas prvenstveno koristi kako bi se utjecalo na dugoročan gospodarski rast.²⁰

¹⁶ Samuelson i Nordhaus 2007: 323

¹⁷ Zajac 1996: 141

¹⁸ Samuelson i Nordhaus 2007: 741

¹⁹ Musgrave i Musgrave 1993: 13

²⁰ Samuelson i Nordhaus 2007: 414

Kao što vidimo, država povećanjem javnih izdataka utječe na ukupnu razinu potrošnje te tako utječe i na BDP, ali i direktno utječe na tržište trošenjem novca pa tako mnoge tvrtke u svijetu velik dio svojih prihoda ostvaruju preko ugovora koje imaju s državama (na primjer u industriji oružja). Oporezivanje, kao drugi dio fiskalne politike, utječe direktno na (pre)raspodjelu dohotka u društvu te potrošačke mogućnosti stanovništva, ali i na investicijsku klimu povećanjem ili smanjenjem poreza poduzećima. Zato ćemo se prije prelaska na pitanja alokacijske politike i raspodjele dohotka, ekonomske efikasnosti i naposljetku mogućeg mjesta pravednosti u ekonomiji posebno osvrnuti na oporezivanje kao mjeru.

Porezi su kompleksna tema pa prvo moramo vidjeti čemu oni služe, koje su vrste poreza te kako države mogu provoditi poreznu politiku. Porez, najjednostavnije rečeno, prisilna je transakcija na koju nas država obvezuje, a čini najveći dio državnog budžeta. Svrhu oporezivanja možemo sažeti na sljedeći način: „Kod oporezivanja država zapravo odlučuje kako povući sredstva iz nacionalnih kućanstava i poslovnih subjekata za javne ciljeve. Novac prikupljen oporezivanjem jest sredstvo kojim se realni resursi prenose iz privatnih dobara u kolektivna dobra.“²¹ Porezi su zato nužno određeni zakonodavstvom određene države, ali i česti predmet sporenja te pokušaja reformi koje proizlaze iz sljedećih motiva: „Najveća je briga poreznih reformista u nužnosti poboljšanja porezne strukture kako bi se bolje uskladila s prevladavajućim stavovima o tome što čini pravednu raspodjelu poreznog opterećenja i s učincima oporezivanja na funkcioniranje ekonomije.“²² Sporenja i pokušaji reformi najčešće se ravnaju prema različitim načelima oporezivanja i vrstama poreza, kao i njihovu odnosu prema pravednosti. Načela oporezivanja smjernice su koje nas u najširem mogućem smislu upućuju na to kako organizirati porezni sustav. Dva su najpoznatija načela načelo korisnosti i načelo platne sposobnosti. Načelo korisnosti upućuje nas na oporezivanje u kojem „pojedinici trebaju biti oporezovani razmjerno koristi koju dobivaju od državnih programa. (...) Porez koji osoba plaća trebao bi biti razmjeran njegovu ili njezinu korištenju kolektivnih dobara kao što su javne ceste ili parkovi.“²³ S druge strane, puno je češće primjenjivano načelo platne sposobnosti kojim se tvrdi da „iznos poreza koji ljudi plaćaju mora biti povezan s njihovim dohotkom ili bogatstvom. Što je veće bogatstvo ili dohodak, viši su i porezi.“²⁴ Ovo načelo često uključuje i element preraspodjele sredstava jer se porezi prikupljaju kako bi se sredstva prikupljena od ljudi s višim dohocima preusmjerila na siromašnije ljude. Ovakav način

²¹ Samuelson i Nordhaus 2007: 327

²² Musgrave i Musgrave 1993: 35

²³ Samuelson i Nordhaus 2007: 328

²⁴ Isto

ubiranja poreza dovodi nas i do klasifikacije poreznih stopi u odnosu na dohodovne razrede: „Porez je *progresivan* ako je prosječna porezna stopa (...) viša za one s višim dohocima; *regresivan* je ako prosječna porezna stopa opada s višim dohocima; porez je *proporcionalan* ako je prosječna porezna stopa jednaka na svim razinama dohotka.“²⁵ U ekonomiji, neovisno o promjenama poreznih stopa, možemo se klasificirati kao proponenti vodoravne ili okomite pravednosti koje tvrde: „Vodoravna pravednost jest načelo kojim se s jednakima treba postupati jednako. Okomita pravednost smatra da se s ljudima u nejednakim okolnostima treba postupati nejednako i pravedno, ali nema konsenzusa kako bi točno okomita pravednost trebala biti primijenjena.“²⁶ Ovdje se javljaju mnogi problemi i pitanja od kojih su neka: kako definirati koji su to jednaki pojedinci, možemo li jednakima smatrati sve ljude ili samo one u pojedinima dohodovnim razredima, treba li zbog nejednakih okolnosti primjenjivati nejednake porezne stope te možemo li opravdati da dijelu stanovništva uzimamo veći dio dohotka? Ova ćemo pitanja pobliže analizirati u sljedećem poglavlju jer ona čine i velik dio filozofske literature o distributivnoj pravednosti.

Nakon što smo vidjeli osnovnu svrhu, načela te moguće načine provođenja oporezivanja razmotrit ćemo neke od argumenata za i protiv oporezivanja u ekonomskoj literaturi. Jedan je od najvećih kritičara oporezivanja 20. stoljeća, ali i državnih mjera redistribucije općenito, Milton Friedman. On u djelu *Kapitalizam i sloboda* donosi kratku analizu učinaka provođenja progresivnog oporezivanja dohotka i nasljedstva. Naglašavajući da pri analizi iznosi svoje mišljenje, a ne konkluzivne odgovore, Friedman tvrdi:

Moj je dojam da su ove porezne mjere imale minoran, doduše ne i zanemariv, učinak na sužavanje razlika između prosječnog položaja skupina obitelji klasificiranih prema nekim statističkim mjerama dohotka. One su, međutim, uvele, u biti, proizvoljne nejednakosti sličnih razmjera među osobe unutar onih dohodovnih razreda. Ni u kom slučaju nije jasno je li neto učinak, s obzirom na temeljni cilj jednakosti tretmana ili jednakosti rezultata, bio povećanje ili smanjenje jednakosti.²⁷

Razlozi nejasnih učinaka samih mjera oporezivanja, kao i povećanje nejednakosti, prema Friedmanu, kriju se u prevelikoj mogućnosti porezne evazije promjenom izvora prihoda ili iskorištavanjem „rupa“ u zakonima, kao i prevaljivanjem poreza na one koji su trebali imati više koristi od oporezivanja. Prevaljivanje poreza mjeri se poreznom incidencijom koja

²⁵ Samuelson i Nordhaus 2007: 747

²⁶ *Isto*

²⁷ Friedman 1992: 177

„označava utjecaj poreza na dohotke proizvođača i potrošača.“²⁸ Friedman smatra da je prevaljivanje poreza na potrošače pomoglo dodatnom izbjegavanju oporezivanja velikih proizvođača, posebno u industriji nafte te u industrijama čiji se razvoj dodatno potiče, a zbog toga i manje oporezuje. Kad se uzmu u obzir stvarne stope koje se plaćaju, vidi se da su osjetno manje od propisanih što dovodi do dodatnog rasipanja resursa koji se ulažu u provođenje poreznih politika. Friedman ipak tvrdi da to nije loše jer smatra da „kada bi sadašnje stope postale sasvim stvarne, utjecaj na poticaje i slično mogao bi postati toliko ozbiljan da bi uzrokovao pad produktivnosti društva.“²⁹

Nakon ove općenite analize oporezivanja Friedman prelazi na progresivne stope poreza koje su, po njemu, još manje učinkovite. Razlog je tome taj što se one primjenjuju samo na nova stjecanja i dohotke, a akumulirana imovina i bogatstvo ne podliježu progresivnim stopama poreza. Uz navedeno, one imaju još negativniju dvostruku ulogu jer postavljaju ograničenja na ulaganje postojećeg bogatstva i sprječavaju nove akumulacije. Sprječavanje novih akumulacija događa se jer se novi veliki prihodi oporezuju velikim progresivnim stopama te će pojedinci ili obitelji čiji prihodi rastu iz godine u godinu podliježati sve većim poreznim stopama pa će im se znatno ograničiti mogućnosti štednje i akumulacije bogatstva. S druge strane, postojeće će se bogatstvo sve manje ulagati jer će prihodi od ulaganja biti više oporezivani te time i manje isplativi.

Još jedan aspekt progresivnih poreza koji Friedman razmatra jesu razlozi progresivnog oporezivanja. Prvi je razlog financiranje mjera socijalnog blagostanja, što je po njemu donekle prihvatljivo, ali je potrebno vidjeti koliko su te mjere efikasne (što i sam razmatra u kasnijem poglavlju). Drugi je razlog jednostavna redistribucija dohotka od bogatijih siromašnijima, što je po njemu potpuno neprihvatljivo: „Kao liberal teško mogu naći opravdanje za progresivno oporezivanje kojemu je svrha samo preraspodjela dohotka. Ovo je jasan slučaj upotrebe prisile da se uzme od jednih kako bi se dalo drugima, što je u izravnom sukobu s individualnom slobodom.“³⁰ U sljedećem ćemo poglavlju vidjeti kako su na motive i provođenje redistribucije gledali politički filozofi, primarno Rawls i Nozick. Posljednja stavka po pitanju oporezivanja koju Friedman obrađuje jest proporcionalna jedinstvena stopa poreza. Kao što smo vidjeli, porez je proporcionalan ako je jednak na svim razinama dohotka. Friedman tvrdi da bi takva stopa, uparena s puno širim osnovicama i smanjenim mogućnostima izbjegavanja poreza, značila „viša apsolutna plaćanja onih s višim dohocima

²⁸ Samuelson i Nordhaus 2007: 77

²⁹ Friedman 1992: 178

³⁰ Isto: 179

za državne usluge, što ne bi bilo sasvim neprimjereno s obzirom na stečene koristi.“³¹ Moramo naglasiti da on ovdje primarno kritizira mjere u vidu nedostatka učinka koji su trebale imati, ali Friedman se ne zalaže za apsolutno ukidanje poreza. Kao i većina ekonomista, zna da je potrebno na određeni način puniti državnu blagajnu, ali isto tako tvrdi da je većina postojećih poreznih sustava neefikasna te time samo šteti gospodarstvu. Porezne mjere ne moraju biti samo učinkovite – mnogi se ekonomisti slažu da poreze koji su iznimno učinkoviti, ali i iznimno nepravedni ljudi neće htjeti platiti. Porezi su po intuiciji većine ljudi nužni kako bi se društvenim dobrom što bolje raspolagalo, ali ljudi žele da se prilikom raspolaganja zadovoljavaju određeni uvjeti pravednosti. To možemo ustvari vidjeti i u Friedmanovim prigovorima jer on prigovara da porezni sustavi stvaraju veće razlike i uvelike smanjuju učinkovitost, a u teoriji njihov je cilj smanjenje nejednakosti bez prevelikog utjecaja na učinkovitost.

Alokacija se može definirati kao „raspoređivanje i uporaba sredstava, ljudi, troškova, vremena i dr. za različite namjene. Svrha joj je postići maksimalan učinak raspoloživim sredstvima, odn. minimalan utrošak onoga čime se raspolaže. Maksimizacija korisnoga učinka i minimizacija troškova (u koje se ubrajaju i negativni izvanjski učinci) određuju kriterije racionalne alokacije.“³² Navedeno raspoređivanje i maksimizacija koristi događaju se na slobodnom tržištu, ali i redistributivnim djelovanjem državnih politika. Pitanje je koji mehanizmi mogu nam ponuditi bolju alokaciju – tržišni mehanizmi ili mehanizmi državne stabilizacijske politike. Problem možemo sagledati na sljedeći način:

Potreban je mehanizam kojim se otkrivaju preferencije i vrši odgovarajuća alokacija. U slučaju privatnih dobara, ovaj je mehanizam bio osiguran konkurentnim sustavom cijena, koji, na temelju dane raspodjele dohotka, služi da osigura efikasno rješenje. U slučaju društvenih dobara, nužan je politički proces u kojem će potrošači iskazati svoje preferencije glasovanjem, na osnovi dane raspodjele dohotka.³³

Na taj način možemo podijeliti problem: privatne transakcije regulirane su tržištem i njegovim mehanizmima, a društveno dobro nužno je pod kontrolom države te u tom slučaju imamo odgovornost nalaženja efikasnih i pravednih politika. Međutim, ostaje nam činjenica isprepletenosti privatnog i državnog sektora u suvremenim gospodarstvima, kao i velik utjecaj koji države imaju na tržišta preko svojih zakonodavnih ograničenja i regulacija te fiskalnih i monetarnih politika koje direktno utječu na tržišna kretanja. Država na taj način može

³¹ Isto: 180

³² Hrvatska enciklopedija, *alokacija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1930>).

³³ Musgrave i Musgrave 1993: 71

regulirati mnoge stvari, uključujući i cijene, utječući tako na zakone ponude i potražnje što nas može dovesti do većih problema:

Ovdje susrećemo važnu i duboku pouku: dobra su uvijek oskudna. Društvo nikad neće ispuniti svačije želje. U normalnim vremenima sama cijena raspodjeljuje oskudnu ponudu. Kad se država uključi kako bi se umiješala u ponudu i potražnju, cijene više ne ispunjavaju ulogu racionara. Gubitak, neučinkovitost i pogoršanje situacije sigurni su pratioci ovakvih uplitanja.³⁴

Državni cilj mora biti promicanje učinkovitosti tržišta, posebno očuvanjem što savršenije konkurencije i osiguravanjem protoka informacija kao važnih elemenata osiguranja učinkovitosti. Većina ekonomista slaže se da bi ovdje glavni državni instrument trebala biti regulacija, a ona „se sastoji od državnih pravila ili tržišnih poticaja oblikovanih radi nadzora cjenovnih, prodajnih ili proizvodnih odluka poduzeća.“³⁵ Regulaciju moramo nekako opravdati te imati određene slučajeve u kojima je dozvoljeno da država regulira slobodno tržište. Ona ne može u bilo kojem slučaju intervenirati na tržištu. Cilj i razloge državne intervencije možemo opisati na sljedeći način:

Regulacija ograničava neobuzdanu tržišnu snagu poduzeća. (...) Postoje tri glavna opravdanja od javnog interesa za regulaciju. Prvi se odnosi na regulaciju ponašanja poduzeća radi sprečavanja zlouporabe tržišne snage od strane monopola ili oligopola. Drugi razlog leži u tome da se isprave neuspjesi u informiranju (...) koji se pojavljuju kada potrošači posjeduju neadekvatne informacije o karakteristikama važnih proizvoda.. (...) Treći je razlog ispravljanje eksternalija poput zagađenja – to je predmet društvene regulacije.³⁶

Regulacija je tako druga strana medalje jer predstavlja drugačiji način državnog uplitanja u tržište. Ona, za razliku od alokativnih mjera, usmjerava djelovanje poduzeća na tržištu što bi trebalo dovesti do učinkovitijega gospodarstva navedenim očuvanjem konkurencije i protokom informacija.

Na kraju ćemo se ovog poglavlja još osvrnuti na tržište, posebno analizama Friedricha Hayeka i Amartyje Sena, ali prije toga treba se osvrnuti na teoriju korisnosti kao dio mjerila ponude i potražnje. Ova teorija vrlo nam je važna za vrednovanje zadovoljavanja želja samih potrošača, a često se primjenjuje i na pitanje zadovoljavanja preferencija ljudi kao građana, odnosno subjekata i objekata u sferi političko-društvenog života. Zato će nam biti od velike

³⁴ Samuelson i Nordhaus 2007: 81

³⁵ Isto: 342

³⁶ Isto

koristi prilikom vrednovanja teorija distributivne pravednosti. Korisnost možemo definirati kao „ukupno zadovoljstvo koje uzrokuje potrošnja roba ili usluga.“³⁷ To bi značilo da maksimizirati korist znači maksimizirati zadovoljstvo potrošnjom roba ili usluga. Povećanje se korisnosti mjeri graničnom korisnosti koja „označava dodatnu korist koju dobivate od korištenja dodatne jedinice neke robe.“³⁸ Ako je primjerice kupovanje knjiga naša preferencija, granična korisnost pokazuje nam koliku dodatnu korist dobivamo kupimo li još jednu knjigu. Međutim, kao što znamo, nije isto kupiti jednu knjigu ako smo ih prije toga imali svega nekoliko komada ili ako smo ih imali nekoliko desetaka komada. To dovodi do zakona opadajuće korisnosti, a njime se kaže da, kad količina utrošenog dobra raste, granična korisnost toga dobra ima tendenciju smanjenja.“³⁹ To nas dovodi do zaključka da ukupna korisnost uvijek raste, ali po stopi koja postojano opada sa svakim idućim utrošenim dobrom iste vrste.

Vratimo se sada na tržište i njegov značaj pri proučavanju pitanja oskudnosti, proizvodnje i zadovoljavanja preferencija. Da se podsjetimo, tržište smo definirali kao „mehanizam putem kojeg se susreću kupci i prodavatelji kako bi odredili cijene i razmijenili robe i usluge.“⁴⁰ Do navedene se definicije dolazi uopćavanjem procesa konstantne razmjene informacija i roba u gospodarstvu koje je spontano nastalo djelovanjem ljudi. Tržište je sastavni dio ekonomije od samih početaka te predstavlja najveći regulatorni sustav izvan državnih politika stabilizacije i intervencije. Baš to svojstvo neovisnosti tržišta, koje država može regulirati, ali ne u potpunosti, donosi mnoga korisna svojstva. Na primjer, „moderna tržišna ekonomija omogućuje nam da donosimo odluke, neometani teškom rukom države u svakoj ekonomskoj transakciji.“⁴¹ Tržište na taj način olakšava nam svakodnevne razmjene roba i usluga u koje smo uključeni, a već smo i spomenuli kako tržište vode želje ljudi te ograničava dostupna tehnologija i resursi. Na taj način tržište ispunjava sve želje ljudi koje se nalaze u rasponu koji je ostvariv u trenutnim uvjetima. Tržište nas i potiče na inovacije jer se dobre i učinkovite inovacije višestruko isplaćuju pojedincima koji su do njih došli, a to je uostalom i poanta patenata.

Veliki proponenti tržišta kao najboljega regulatornog mehanizma bili su Ludwig von Mises, Friedrich Hayek, Murray N. Rothbard i već navedeni Milton Friedman. Hayekove ćemo teorije o tržištu i njegovim mehanizmima detaljnije obraditi zbog njegove bliskosti

³⁷ Samuelson i Nordhaus 2007: 739

³⁸ Isto: 85

³⁹ Isto

⁴⁰ Isto: 27

⁴¹ Zajac 1996: 17

libertarijanizmu, koji ćemo analizirati u drugom poglavlju. Isti se argument može upotrijebiti za Friedmana te se možemo ponovno okrenuti analizi njegove teorije, ali zasad smo u dovoljnoj mjeri obradili njegovu teoriju pa ćemo joj se vraćati prema potrebi. Hayekovo inzistiranje na slobodnom tržištu povezano je s njegovim zastupanjem apstraktne i nepristrane vladavine zakona u kojem pravednost igra centralnu ulogu, ali samo kao okvir unutar kojeg građani ostvaruju svoje slobode, prava i mogućnosti. Takvo poimanje dobro sažima Plant:

Smisao pravednosti je, dakle, u tome da svakom pojedincu osigurava što veći prostor u kojemu će on postupati na vlastiti način, osim kada postupa na način koji se upleće u osiguranu slobodu drugih. Pravednost se ne odnosi toliko na raspodjelu dobara i sredstava koliko na osiguravanju okvira unutar kojega su pojedinci slobodni od prinude u korištenju mogućnosti koje im se pružaju.⁴²

Time Hayek ograničava pravednost i nepravednost na pojedinačne namjerne radnje pojedinaca, a budući da se država i tržište ne odlikuju takvim radnjama, njih ne možemo smatrati nepravednima.

Siromaštvo, prema takvoj teoriji, u tržišnoj ekonomiji posljedica je okolnosti i niza radnji u kojem ljudi teže vlastitom dobru, a ne nekakve centralne raspodjele. Centralna raspodjela ne postoji u slučaju tržišta te stoga ono ne može ni teoretski dovesti do nepravednih raspodjela. Takav način razmišljanja vidljiv je i iz njegove upotrebe riječi *katalaksija* koju je u ekonomiju vratio von Mises. Ona, prema Hayeku, bolje opisuje tržište i njegove mehanizme jer tržištem ne upravljaju pojedinačni ciljevi pri alokaciji sredstva, kao u pojedinačnim ekonomijama nekog poduzeća. Tržište, a i nacionalna ekonomija, za Hayeka predstavlja mrežu „mnogih isprepletenih ekonomija.“⁴³ Zato uvodi izraz *katalaksija* „koji ćemo koristiti da opišemo poredak koji je dobiven uzajamnim usklađanjem mnogih pojedinačnih ekonomija u tržište. Dakle, katalaksija je posebna vrsta spontanog poretka koji proizvodi tržište preko ljudi koji deluju unutar pravila koja se odnose na zakon o svojini, deliktu i ugovoru.“⁴⁴ Vrlina je tržišta i da omogućuje slobodnu razmjenu dobara, a razmjena omogućuje ostvarivanje koristi i ispunjenje ciljeva za strane koje uopće nemaju zajedničke ciljeve. To je po njemu situacija koja je posljedica Velikog društva „gde milioni ljudi međusobno deluju i dje??? je civilizacija, kakvu poznajemo, razvijena.“⁴⁵ U malim, plemenskim društvima svi dijele ciljeve te zajedno rade na njihovom ostvarivanju, a netko s drugačijim ciljevima neprijatelj je takvog

⁴² Plant 2002: 102

⁴³ Hajek 2002: 232

⁴⁴ Isto: 233.

⁴⁵ Isto: 23

društva. Suprotno tome, Veliko društvo omogućava razmjenu i suradnju ljudima koji ne dijele ciljeve putem katalaksije u kojoj se isprepleću takve ekonomije zajedničkih ciljeva tvoreći tržište kao mjesto razmjene. Velika je vrlina takvog sistema i da dovodi do mira među društvima s različitim ciljevima jer se samo u uvjetima mira može odvijati slobodna razmjena dobara i informacija.

Specifičnost je tržišta i samih veza unutar Velikog društva koje ga čine u tome što Veliko društvo na okupu drže ekonomski odnosi, ali konačni ciljevi kojima se teži uvijek su neekonomski. Ekonomski odnosi drže Veliko društvo na okupu jer „ono što nazivamo ekonomskim odnosima jesu odnosi koji su određeni činjenicom da je korišćenje svih sredstava pod uticajem težnje ka mnogim različitim ciljevima. U tom širokom smislu reči 'ekonomija', međuzavisnost i koherentnost delova Velikog društva čisto je ekonomska.“⁴⁶ Pod time Hayek misli da je u ovakvim okolnostima svijet upravo spojio ekonomski napredak te razmjenu dobara na globalnoj razini, a upravo ti procesi i dalje drže svijet na okupu. Ciljevi kojima stremimo u takvim okolnostima nužno i dalje ne mogu biti ekonomski jer, kao što smo i vidjeli, ekonomija pruža instrumentalna sredstva za ostvarivanje naših želja te izučava kako proizvoditi i raspodijeliti robe i usluge u društvu. Tu nam je najviše od koristi tržište jer ono, barem donekle, pruža „višenamenski instrument koji ni u jednom trenutku ne sme da bude najbolje prilagođen posebnim okolnostima, nego će biti najbolji za raznovrsne okolnosti koje mogu da nastanu.“⁴⁷ Tržište pruža okolnosti koje svima uvećavaju mogućnosti zarade, a pravilno funkcioniranje tržišnih mehanizama svima slobodno prenosi informacije, sadržane u cijenama, tretirajući tako sve ljude jednako. Pitanje je samo tko će imati sredstva i znanje kako bi tehnologiju i resurse iskoristio na što učinkovitiji način prilikom proizvodnje resursa. Zakonodavstvo ima utjecaj na takvo tržište, a prema Hayeku bi se ono trebalo voditi uvećanjem šansi svih osoba na tržištu. Položaj pojedinaca neće biti jednak u startu, ali će im slobodno tržište pružati šanse za poboljšanje položaja. Na državama je samo da osiguraju zakonodavstvo koje će ih tretirati jednako.

Amartya Sen ima drugačiji pogled na tržište iako i on naglašava slobodu kao najveću odliku tržišne ekonomije. Sen smatra da je nužno istraživati prednosti i nedostatke tržišnih sustava te da ne smijemo smetnuti s uma da je sama sloboda temeljno opravdanje tržišta. Za njega to nadilazi ostale koristi tržišnih sustava: „To osnovno shvaćanje *prethodi* bilo kojem dokazivom ili nedokazivom teoremu (...) pri ukazivanju na kumulativne učinke tržišta prema

⁴⁶ Hajek 2002: 236

⁴⁷ Isto: 239

kriteriju dohodaka, korisnosti i slično.“⁴⁸ Zato za primjer uzima slobodu zapošljavanja, kao i odsutnost prisilnog rada ljudi (i odraslih i djece), koja uvelike pridonosi napretku osobnih sloboda, kao i životnima mogućnostima koje nam se otvaraju ako se možemo zaposliti. Sen smatra da se učinkovitost može proširiti na probleme osnovnih sloboda i sposobnosti građana. Tu tvrdnju ilustrira razlikovanjem zarađivanja i pretvaranja zarađenog novca u sposobnosti u slučaju invalida. Invalid može biti u stanju zaraditi novac, ali će ga puno teže pretvoriti u „sposobnosti i mogućnosti dobrog života.“⁴⁹ Sen naglašava upravo takve razlike jer temelj je njegove teorije *capability approach* koji predstavlja „teoretski okvir koji ima dva osnovna normativna zahtjeva: prvo, da sloboda ostvarivanja blagostanja ima primarno moralnu važnost, te drugo, da se sloboda ostvarivanja blagostanja razumije kroz termine ljudskih sposobnosti, odnosno, njihovih stvarnih prilika da čine i budu ono što imaju razloga vrednovati.“⁵⁰ Zato on ne može dopustiti situaciju u kojoj blagostanje ljudi u potpunosti prepuštamo slobodnom tržištu, mora postavljati i određene moralne zahtjeve pred ekonomiju. Međutim, ne smije se niti ići previše na drugu stranu te se zalagati za opsežne državne intervencije i gospodarstvo bez opširnih analiza posljedica do kojih takve intervencije mogu dovesti. Takav oprez dolazi iz činjenice da, kao što je navedeno, temelj je njegove teorije sloboda. To je također vidljivo iz definicije sposobnosti koju Sen iznosi:

„Sposobnost“ neke osobe odnosi se na alternativne kombinacije funkcioniranja koje ona može postići. Sposobnost je na taj način neka vrsta slobode: supstancijalna sloboda postizanja alternativnih kombinacija (ili (...) sloboda postizanja raznih životnih stilova). Bogata osoba koja posti može, primjerice, imati ista funkcioniranja po pitanju prehrane kao i siromašna osoba prisiljena gladovati, ali prva osoba ima različit „skup sposobnosti“ u odnosu na drugu osobu.⁵¹

Budući da moramo paziti na sposobnosti građana, a ne na razinu njihova dohotka, Sen se zalaže za stavljanje naglaska na zdravstvene usluge i obrazovne programe u programima državne pomoći. Ukratko, država mora paziti koliko pojedinci mogu postići s određenim iznosom, a ne koliki bi garantirani minimum sredstava trebao biti. Pri tome svima moraju biti zagarantirane političke slobode kako bi mogli koristiti svoje sposobnosti bez ograničenja. Senovo zalaganje za mješovito gospodarstvo ocrtava se u njegovim sljedećim tvrdnjama:

⁴⁸ Sen 2012: 124

⁴⁹ Sen 2012: 131

⁵⁰ Robeyns 2011: 1

⁵¹ Sen 2012: 87

Pojedinci žive i djeluju u svijetu institucija. Naše pogodnosti i perspektive najviše ovise o vrsti institucija koje postoje i njihovu načinu funkcioniranja. (...) Smatrati razvoj slobodom pruža perspektivu u kojoj se institucije mogu sustavno ocjenjivati. Iako su se različiti komentatori odabrali usredotočiti na pojedine institucije (poput tržišta, demokratskog sustava, medija ili sustava javne raspodjele), moramo ih promatrati zajedno, kako bismo mogli vidjeti što mogu, a što ne mogu u kombinaciji s drugim institucijama. (...) Tržišni mehanizam (...) temeljni je aranžman pomoću kojega ljudi mogu međusobno djelovati i poduzimati uzajamno korisne aktivnosti. (...) Problemi koji nastaju potječu, uglavnom, iz drugih izvora – ne zbog samog postojanja tržišta. (...) Ti se problemi ne mogu riješiti suzbijanjem tržišta, već omogućavanjem njihova boljeg i poštenijeg funkcioniranja uz odgovarajuće nadopune. Opća postignuća tržišta izrazito su ovisna o političkim i socijalnim aranžmanima. (...) Stvaranje društvenih mogućnosti pruža izravan doprinos širenju ljudskih sposobnosti i kvalitete života. Širenje zdravstvene zaštite, obrazovanja, socijalnog osiguranja itd. izravno doprinosi kvaliteti života te njenom procvatu (Sen 2012: 152–155).

Kao što smo vidjeli, ove tvrdnje odražavaju većinu problema i polemika koje se pleću oko gospodarstva. Točka sporenja je najčešće uplitanje države u gospodarstvo ili razina tog uplitanja. Sen se zalaže za povećanje određenih državnih intervencijskih mjera za razliku od Hayeka i Friedmana koji im apsolutno uzimaju legitimnost ili je uvelike ograničavaju. Međutim, država i ne mora provoditi druge mjere pored svojih monetarnih i fiskalnih politika jer već i pomoću njih uvelike utječe na tržište.

Dotaknuli smo se osnovnih pojmova vezanih za pitanje oskudnosti resursa, ograničenosti proizvodnje, tržišta, učinkovitosti i državnih intervencija. Ti pojmovi omogućavaju nam kratku analizu određenih ekonomskih teorija i stajališta po pitanju distribucija i preraspodjela dobara u društvu. Zato se sada okrećemo filozofskim teorijama distributivne pravednosti te ćemo tako raspravu proširiti na sferu političkog života građana.

DISTRIBUTIVNA PRAVEDNOST KAO PREDMET PROUČAVANJA U POLITIČKOJ FILOZOFIJI

Tema je distributivne pravednosti dio opširnije rasprave u političkoj filozofiji. Samo pitanje distributivne pravednosti možemo predstaviti na više načina. Možemo ga poput Jonathana Wolffa predstaviti pitanjem: „Kako vlasništvo i dobra u društvu trebaju biti distribuirana?“⁵² Navedeno pitanje čini srž problema distributivne pravednosti, ali nam ne otkriva njegovo podrijetlo. Okvir nastanka same problematike pravedne raspodjele dobara možemo vidjeti kod Lamonta i:

Ekonomski, politički i društveni okviri koje ima svako društvo – njegovi zakoni, institucije, politike, itd. – rezultiraju različitim distribucijama koristi i tereta nad članovima društva. Navedeni okviri su rezultat ljudskih političkih procesa i oni se konstantno mijenjaju u različitim društvima te unutar samih društava kroz vrijeme. Strukture ovih okvira su važne jer distribucija koristi i tereta koja proizlazi iz njih fundamentalno utječe na živote ljudi. Rasprave o tome koji je okvir i/ili rezultirajuća distribucija moralno poželjna čini temu distributivne pravednosti. O principima distributivne pravednosti je zato najbolje razmišljati kao o pružateljima moralnog vodstva za političke procese i strukture koji utječu na distribuciju koristi i tereta u društvima, a bilo koji princip koji nudi takvo moralno vodstvo za distribuciju, neovisno o tome kakvu terminologiju koristi, treba smatrati principom distributivne pravednosti (Favor i Lamont 1996: 1).

Kao što vidimo, pitanje pravedne distribucije proizlazi iz činjenice da se distribucije dobara, koristi, blagodati i tereta u društvu konstantno događaju. Sama se distribucija odvija unutar različitih društvenih okvira, a svaki od tih okvira pruža određene uvjete i načine raspodjele. Zato se distributivna pravednost kao filozofska disciplina bavi pronalaženjem unificirajućih principa koji se mogu primijeniti na pitanje distribucije, neovisno o okviru unutar kojeg se ona događa. Stoga ćemo prvo kratko razmotriti samu ulogu i svrhu načela pravednosti koja se javljaju unutar teorija distributivne pravednosti te način na koji se ona vežu za ekonomska pitanja.

Nakon toga ćemo ukratko analizirati egalitarizam i utilitarizam. Libertarijanizam i egalitarni liberalizam ćemo detaljnije analizirati u drugim dijelovima poglavlja, primarno uzimajući u obzir teorije Roberta Nozicka i Johna Rawlsa. Uz osnovni pregled teorija poseban osvrt dat će se na ekonomski aspekt obrađenih teorija. Egalitarni liberalizam i libertarijanizam su prve

⁵² Wolff 2011: 121

razrađene teorije distributivne pravednosti u političkoj filozofiji, a ujedno su i teorije koje (po mome sudu) imaju najviše šansi „preživjeti“ detaljniju ekonomsku analizu. To je glavni razlog zbog kojeg će baš te teorije biti detaljnije analizirane.

Pri analizi moramo imati na umu da se teorije distributivne pravednosti razlikuju po svojoj definiciji pravedne distribucije dobra. To čini situaciju u raspravi sličnu drugim raspravama u etici i političkoj filozofiji. Različito shvaćanje pravednosti raspodjele dobara vodi nas na različite puteve. U ovom tekstu, kao što je već rečeno, neće biti govora o tome koja najbolje odgovara kritikama iz redova političkih filozofa, nego ćemo sagledavati održivost njihove ekonomske strukture. Put je ekonomske analize teorija distributivne pravednosti drugačiji jer ne analizira samu strukturu koja dovodi do pravednosti u različitim teorijama. Pri takvoj se analizi umjesto toga sagledavaju posljedice koje određeni dijelovi teorije imaju (ako bi ih nastojali uklopiti u ekonomske modele i usporedili sa stvarnim situacijama) po javne financije, institucije te sam ekonomski okvir unutar kojeg se distribucija događa. Na taj ćemo način vrednovati teorije, ali uz odmak, a taj odmak će nam pružiti ekonomija. Neki se filozofi sigurno neće složiti s ovakvim načinom analize teorija koje se bave idealnom teorijom (što većina teorija distributivne pravednosti i čini), ali ovakav pristup smatram potrebnim. Međutim, ima filozofa koji smatraju da se normativna ekonomija i distributivna pravednost bave istim područjem i vrlo sličnim temama: „Za ekonomiste, ovi normativni pogledi na ekonomske politike spadaju pod rubriku „normativne“ ekonomije, dok bi ih filozofi obično kategorizirali pod „distributivnu pravednost“. Međutim, rubrike nisu važne jer je bazično pokriveno isto područje pod drugačijim imenom—normativna evaluacija ekonomskih politika, struktura i institucija.“⁵³ Kao što smo vidjeli, jedna je od definicija ekonomije da je ona „izučavanje kako društva koriste oskudne resurse da bi proizvela vrijedna dobra i raspodijelila ih različitim ljudima.“⁵⁴ Također smo vidjeli da distributivnu pravednost čini problem distribucije i redistribucije dobara u društvu. Iz navedenog slijedi da se ekonomija i distributivna pravednost uistinu bave istim osnovnim pitanjima te iz toga proizlazi njihova međuovisnost pri razmatranju problema distribucije dobara u društvu. Veza je dvojaka jer (normativna) ekonomija koristi dijelove distributivne pravednosti, a distributivna pravednost bi bila zarobljena u sferi idealnih teorija ako ne bi razmatrala ekonomske i društvene politike na čije stvaranje može utjecati. Primjer ovisnosti ekonomije o distributivnoj pravednosti donose (ponovno) Favor i Lamont: „Najvažnije je ovdje razumjeti da pozitivna ekonomija ne može sama, bez vodstva normativnih principa, predlagati koje

⁵³ Favor i Lamont 1996: 4

⁵⁴ Samuelson i Nordhaus 2007: 4

politike, strukture i institucije treba tražiti i slijediti. Teorije distributivne pravednosti (...) ciljaju pružiti takvu vrstu normativnog vodstva.“⁵⁵

Sada prelazimo na same teorije distributivne pravednosti počevši od egalitarizma. Kao početnu i osnovnu teoriju egalitarizma mogli bismo izdvojiti striktni egalitarizam koji se zalaže za apsolutnu jednakost svih u društvu, odnosno: „Princip tvrdi da bi svaka osoba trebala imati istu razinu materijalnih dobara (uključujući terete) i usluga. Princip je najčešće opravdavan na temelju činjenice da su ljudi moralno jednaki i da je jednakost u materijalnim dobrima i uslugama najbolji način da se ostvari taj moralni ideal.“⁵⁶ Ova teorija nosi mnoge probleme, poglavito problem nalaženja primjerenog indeksa za usporedbu i postizanje jednakosti (problem indeksa) te problem određivanja vremenskog okvira jednakosti. Srž je problema nalaženja primarnog indeksa za usporedbu u činjenici da moramo izmjeriti razine dobara i usluga kako bismo ih distribuirali prema nekom uzorku. Međutim, problem je što dobra imaju različite vrijednosti za pojedince pa ne možemo samo podijeliti svima jednak dio dobara jer tako narušavamo efikasnost i zadovoljenje preferencija ljudi. Stoga mora postojati način mjerenja vrijednosti dobara u društvu. Problem nalaženja vremenskog okvira jednakosti možemo sumirati pitanjem: Kad ljudi trebaju biti jednaki prema nekom uzorku i načinu distribucije? Egalitaristi se razlikuju po odgovorima na ovo pitanje jer se mnogi zalažu za to da samo inicijalne raspodjele moraju udovoljavati kriterijima jednakosti, dok drugi smatraju da konstantno moramo održavati obrasce pravilne egalitarne distribucije dobara. Način na koji se teorije egalitarizma nose s ovim problemima određuje njihovu prirodu. Striktni egalitarizam je najteže održiva teorija jer se zalaže za potpunu jednakost u svim vremenskim periodima. Egalitarizam možemo promatrati i na drugačiji način, na primjer kroz načelo egalitarističke ravni koje je uveo Will Kymlicka. Načelo egalitarističke ravni tvrdi „da članovi jedne političke zajednice treba da budu tretirani kao jednaki i da država treba podjednako da brine o svim svojim podanicima i da ih poštuje.“⁵⁷ Primjenom navedenog načela otvara nam se mogućnost drugačijeg sagledavanja egalitarizma: „Način na koji se trenutno upotrebljava, etiketa 'egalitarizma' ne indicira nužno da ta doktrina drži poželjnim da stanje svih ljudi mora biti učinjeno istim u svakom pogledu ili da ljude treba tretirati jednako u svakom pogledu. Egalitarist je možda radije netko tko drži da bi ljudi trebali biti tretirani kao jednaki – kao oni koji imaju jednaku osnovnu vrijednost i dostojanstvo te kao jednako moralno značajni.“⁵⁸ Egalitariste također možemo podijeliti prema ulozi koju jednakost ima u njihovoj teoriji:

⁵⁵ Favor i Lamont 1996: 5

⁵⁶ *Isto*

⁵⁷ Swift 2008: 111

⁵⁸ Arneson 2002: 1

„Egalitarizam može biti instrumentalan i ne-instrumentalan (...) Instrumentalni egalitarist vrednuje jednakost kao sredstvo za postizanje nekog neovisno objašnjivog cilja; ne-instrumentalni egalitarist vrednuje jednakost zbog nje same – kao cilj ili kao sastavni dio nekog cilja.“⁵⁹ Tako možemo reći da striktni egalitaristi, ali i većina drugih egalitarista, vrednuju jednakost zbog nje same te kao dio završne slike pravednog društva. Kada budemo obrađivali egalitarni liberalizam, vidjet ćemo kako Rawls stvara sliku egalitarizma u kojem je važno da smo jednako tretirani i da imamo jednaka prava, ali ne moramo biti jednaki u svim kategorijama (na primjer po zaradi ili imovini). Posljednji pojam koji ćemo obraditi u sklopu egalitarizma jest jednakost mogućnosti: „Generalna ideja jednakost mogućnosti jest da politička ekonomija društva distribuira pozicije koje donose posebne prednosti i zato moraju biti otvorene svim pristupnicima, a izbor se mora vršiti prema zaslugama.“⁶⁰ U takve pozicije spada i otvorenost školstva za sve pristupnike, kao i jednake mogućnosti za sve na slobodnom tržištu prilikom zapošljavanja, zaduživanja i ostalih djelatnosti. Ovakva jednakost mogućnosti naziva se formalna jednakost mogućnosti.

Utilitarizam je, za razliku od egalitarizma, teorija koja primarno gleda na opće dobro. Utilitarizam je dio konsekvencijalističkih teorija, a konsekvencijalizam, „kao što i samo ime sugerira, je pogled koji tvrdi da normativna svojstva ovise samo o posljedicama“⁶¹ ili bližem??? sagledavanju pravednosti: „Doktrina da je moralna ispravnost čina determinirana isključivo dobrotom posljedica toga čina.“⁶² Specifičnost utilitarizma kao konsekvencijalističke teorije je sagledavanje općeg dobra kroz korisnost, to jest sagledavanje posljedica distribucije. Prilikom sagledavanja posljedica potrebno je utvrditi korisnost raspodjele. Utilitarizam se može primjenjivati i na jednu osobu, ali u sklopu distributivne pravednosti govorimo o utilitarizmu na razini društva. Utemeljitelj utilitarizma Jeremy Bentham temeljio je utilitarizam na učenju o intrinzičnoj vrijednosti iskustva zadovoljstva, a njegov sljedbenik John Stuart Mill je tome pridodao i sreću. Međutim, u suvremeno doba je teorija poprimila drugačiji oblik:

Od Kennetha Arrowa moderni filozofi (...) skloni su tvrditi da se intrinzična vrijednost sastoji od zadovoljenja preferencija, to jest da pojedinci dobiju što hoće. Na primjer, princip distribucije ekonomskih beneficija za preferencijske utilitariste je maksimiziranje zadovoljenja preferencija prilikom distribucije. Funkcija dobrobiti za takav princip ima jednostavnu teoretsku formu koja zahtijeva distribuciju koja maksimizira aritmetičku

⁵⁹ Arneson 2002: 1

⁶⁰ Isto: 4

⁶¹ Sinnott-Armstrong 2015: 1

⁶² *Cambridge dictionary of philosophy*: 176

sumu svih zadovoljenih preferenci (nezadovoljene preference su negativne u zbroju), ponderirajući intenzitet preferenci. Da bi se prilagodilo na nesigurnost ishoda funkcija je modificirana kako bi se očekivana korist (...) maksimizirala.⁶³

Utilitarizam se, bio on modificiran ili ne, susreće s problemom uklapanja pravednosti u računicu zadovoljavanja preferenci. Svaka osoba se računa „kao jedno i ne kao više nego jedno, da se poslužimo Benthamovom formulacijom“⁶⁴, što znači da zakidanjem jedne osobe kršimo neko, u ovom slučaju neizrečeno, načelo koje nije striktno izneseno u utilitarističkoj računici. Utilitaristima nije važno kako su dobra u društvu podijeljena s obzirom na pravednost, već samo na ukupan dohodak i zadovoljenje što većeg broja preferenci. Kao što zaključuje Plant:

Dakle, u tom smislu utilitarizam nije dovoljno moralno osjetljiv jer ne uspijeva osigurati mjesto za temeljne moralne koncepcije koje se odnose na zasluge, potrebe, jednakost ili prava ili, jednom riječju, na striktno moralne zahtjeve pravednosti. Izgleda da je utilitarist prisiljen odbaciti takve zahtjeve. On ima koncepciju dobra – najveća sreća ili najveće ukupno zadovoljenje prohtjeva – i politika se treba baviti dijeljenjem tog dobra.⁶⁵

Ono što možemo naglasiti kao dobru stranu utilitarizma je nepristranost računanja svih osoba „kao jedno i ne kao više nego jedno“ te težnja maksimizaciji općeg dobra. Ovo po Rawlsu i Nozicku, glavnim akterima ovog poglavlja, nije dovoljno, a utilitarizam nosi mnoge manjkavosti. Rawls zato mnoge dijelove svoje teorije gradi u kontrastu s utilitarizmom te kao direktnu suprotnost utilitarističkim teorijama, a Nozick utilitarizmu najviše zamjera zanemarivanje događaja koji su doveli do same podjele.

RAWLSOVA TEORIJA DISTRIBUTIVNE PRAVEDNOSTI

John Rawls je svoju teoriju pravednog uređenja društva prvi put u cjelovitom obliku iznio u *Teoriji pravednosti (A Theory of Justice)* izdanoj 1971. Taj se događaj smatra prekretnicom u političkoj filozofiji koja je postajala minorna filozofska disciplina i nije se bavila preskriptivnim teorijama niti je producirala nešto kvalitativno i novo te se uglavnom bazirala na deskriptivnom radu. Kao što i piše Swift, „(...) većina političkih filozofa saglasila bi se da je predmet njenog proučavanja izmijenilo i oživelo objavljivanje knjige o socijalnoj

⁶³ Favor i Lamont 1996: 12

⁶⁴ Plant 2002: 194

⁶⁵ *Isto*: 196. U pokušaju rješavanja navedenog problema vidi Plant 2002: 197–204 i Driver 2014.

pravdi *Teorija pravde* (...) Džona Rolsa (1921. – 2002.).⁶⁶ Sama teorija je kasnije postala temeljem egalitarnog liberalizma. Rawlsova teorija će u ovom radu biti iznesena i kratko analizirana prema dvama djelima – već navedenoj *Teoriji pravednosti* i Rawlsovoj posljednjoj knjizi *Justice as Fairness: A Restatement. Justice as Fairness* ćemo koristiti jer je u njoj Rawls unio posljednje promjene i objašnjenja u određene dijelove svoje teorije, a *Teorija pravednosti* će poslužiti kao osnova za proučavanje ekonomskih aspekata njegove teorije.

Rawlsova teorija bazirana je na konceptu „justice as fairness“⁶⁷ te se često na nju i referira pod nazivom samog koncepta. „Justice as fairness“ je oblik političkog liberalizma te se pomoću njega pokušavaju zahvatiti vrlo važne moralne vrijednosti koje se karakteristično primjenjuju na političke i socijalne institucije.⁶⁸ Kako bismo shvatili razloge uvođenja navedene ideje u Rawlsovu teoriju, trebamo vidjeti na koja pitanja on želi odgovoriti i koje ciljeve želi postići. Želja mu je vidjeti kako sprovesti funkcionalni ustavni demokratski režim u društvu kao „pravičnom sistemu suradnje kroz vrijeme, od jedne generacije do iduće generacije.“⁶⁹ Zato osnovno pitanje njegove teorije⁷⁰, ujedno i najvažnije pitanje za ustavne demokratske režime, glasi: „Koja je najprihvatljivija politička koncepcija za specificiranje pravičnih uvjeta suradnje između građana kao slobodnih i jednakih te kao razumnih i razložnih, a ujedno i normalnih članova društva koji u potpunosti surađuju kroz cijeli život, od jedne generacije do iduće generacije?“⁷¹ Kako bi pružio odgovor na to pitanje, Rawls uvodi niz fundamentalnih ideja koje nam trebaju pomoći u odgovoru na navedeno pitanje i u razumijevanju koncepta „justice as fairness“. Same fundamentalne ideje Rawls izvlači iz svakodnevnoga političkog života i političke tradicije ustavnih demokratskih režima. Zato ćemo redom proći kroz te ideje, a zatim se osvrnuti na dodatne koncepte koji proizlaze iz njih te na principe pravednosti koje ćemo, po Rawlsu, dobiti ako prilikom odgovora na navedeno temeljno pitanje koristimo te fundamentalne ideje. Principi pravednosti su najvažniji dio i oni ustvari čine „justice as fairness“ kao političku koncepciju pravednosti te predstavljaju temelj za ustavne osnove i kasnije zakone. Međutim, da bismo vidjeli zašto ih Rawls uvodi i zašto su oni toliko važni, moramo najprije proći kroz fundamentalne ideje.

Prva od fundamentalnih ideja je već navedena ideja društva kao sistema pravične suradnje koju karakteriziraju tri obilježja: 1. „Vođena je javno prepoznatim pravilima i

⁶⁶ Svift 2008: 20

⁶⁷ „Justice as fairness“ neću prevoditi jer smatram da se prevođenjem samog termina na hrvatski jezik gubi priličan dio značenja. Možda je i najbolji prijevod „pravda kao pravičnost“ koji se najčešće koristi prilikom prevođenja Rawlsovih djela.

⁶⁸ Rawls 2001: 40–41

⁶⁹ *Isto*: 5

⁷⁰ Rawls smatra da je to osnovno pitanje i drugih teorija distributivne pravednosti, vidi *Isto*: 8.

⁷¹ *Isto*: 7–8

procedurama koje prihvaćaju, oni koji surađuju, kao primjerene za reguliranje njihova ponašanja.⁷² 2. „Uključuje ideju pravičnih uvjeta suradnje koje sudionici prihvaćaju (...) uz uvjet da ih svi drugi prihvate. Pravični uvjeti suradnje specificiraju ideju recipročnosti ili uzajamnosti: svi koji slijede pravila i daju svoj obol će imati koristi, sukladno pravilima i dogovorenom standardu.“⁷³ i 3. „Također uključuje ideju racionalnog unaprjeđenja ili dobra svakog sudionika.“⁷⁴ Ukratko, svi koji sudjeluju racionalno unaprjeđuju svoje dobro u uvjetima pravične suradnje koje svi prihvaćaju na uzajamnu korist (ideja recipročnosti). Tako definirano društvo dovodi nas do koncepta racionalnog i razložnog. Rawls tvrdi da moramo održati distinkciju između racionalnosti i razložnosti kako bismo razumjeli i održali ideju društva kao sistema pravične suradnje. Razložne osobe su one koje su „spremne predložiti ili prihvatiti kad drugi predlože principe potrebne za utvrđivanje svima prihvatljivih uvjeta pravične suradnje.“⁷⁵ Razložne osobe će i slijediti tako postavljene principe, ali nije iracionalno činiti suprotno jer su racionalne osobe one koje unaprjeđuju vlastito dobro.

Sljedeći koncept je ideja dobro uređenog društva, a ona se direktno nastavlja na ideju društva kao sistema pravične suradnje. Ona je idealizacija uređenja političkog društva, zajednice u koju ulazimo rođenjem, a izlazimo smrću. Drugim riječima, za razliku od pojedinačnih udruženja ili zajednica vođenih pojedinačnim doktrinama, nužno smo članovi neke političke zajednice u određenome povijesnom trenutku.⁷⁶ Dobro uređeno društvo ima tri osnovne komponente: 1. to je društvo u kojem svi prihvaćaju istu političku koncepciju pravednosti i znaju da svi ostali prihvaćaju istu koncepciju, 2. društvo je efikasno regulirano, odnosno političke i društvene institucije zajedno čine jedan sustav suradnje i javno je znano da oni zadovoljavaju principe pravednosti te 3. građani imaju osjećaj za pravednost te shvaćaju i primjenjuju javno prihvaćene principe pravednosti te u najvećem dijelu situacija izvršavaju svoje obveze i dužnosti.⁷⁷ Sve navedeno im omogućava da imaju javno ustanovljenu poziciju iz koje se svi mogu zalagati za svoje dobro i iznositi te braniti svoje zahtjeve pred političkim institucijama. Sama ideja dobro uređenog društva ima i dva značenja, generalno i partikularno. Generalno značenje je da „dobro uređeno društvo je društvo učinkovito regulirano nekom javnom političkom koncepcijom pravednosti, koja god to koncepcija bila.“⁷⁸ Partikularno značenje se odnosi na činjenicu da imamo različite

⁷² Rawls 2001: 6

⁷³ *Isto*

⁷⁴ *Isto*

⁷⁵ *Isto*: 6–7

⁷⁶ *Isto*: 4; 20; 40

⁷⁷ *Isto*: 8–9

⁷⁸ Rawls 2001: 9.

sveobuhvatne doktrine kojih se držimo, ali se svejedno možemo dogovoriti oko političke koncepcije pravednosti prema kojoj ćemo urediti društvo.⁷⁹ Ovdje je potrebno pojasniti pojam sveobuhvatne doktrine. Sveobuhvatna doktrina je „komplet vjerovanja afirmiranih od strane građana koji se tiče različitih vrijednosti, uključujući moralne, metafizičke i religiozne obveze, kao i vjerovanja o osobni vrlinama te političkim vjerovanjima o načinu na koji bi društvu trebalo biti uređeno.“⁸⁰ To nas dovodi do, po Rawlsu neizbježne, činjenice razložnog pluralizma. Razložni pluralizam označava stanje stvari u kojem postoje jednako razložne, ali nepomirljive sveobuhvatne doktrine.⁸¹ Zbog razložnog pluralizma moramo naći točku slaganja iz koje je moguće javno opravdati principe pravednosti i javnu političku koncepciju. To nas dovodi do daljnjih fundamentalnih ideja: ideje bazične strukture, izvornog položaja, slobodnih i jednakih osoba, javnog opravdanja, reflektivnog ekvilibrija te preklapajućeg konsenzusa.

„Još jedna fundamentalna ideja jest ideja bazične strukture (dobro uređenog društva). Ova ideja je uvedena da bi formulirala i prezentirala justice as fairness na način da ima prikladno jedinstvo. Skupa s idejom izvornog položaja, ona je potrebna kako bi upotpunila druge ideje i posložila ih u jasnu cjelinu.“⁸² Rawls iznosi „labavu“ definiciju bazične strukture jer tvrdi da „ako bismo položili definiciju bazične strukture koja vuče oštre granice, ne bismo samo išli preko onog što gruba ideja razumno može sadržavati već bismo riskirali moguću krivu prosudbu onog što bi specifičniji ili neki budući uvjeti mogli tražiti, tako bismo učinili justice as fairness neprilagodljivom različitim socijalnim okolnostima.“⁸³ Zato je ona definirana kao „način na koji se glavne političke i društvene institucije društva uklapaju u jedan sustav društvene suradnje i način na koji dodjeljuju osnovna prava i dužnosti i reguliraju podjelu prednosti koje se kroz vrijeme pojavljuju iz društvene suradnje (...). Bazična struktura je pozadina društvenog okvira unutar kojeg se odvijaju aktivnosti udruženja i pojedinaca. Pravedna bazična struktura osigurava ono što možemo nazvati pozadinskom pravdom“⁸⁴, a u samu strukturu spadaju: „politički ustroj s nezavisnim sudstvom, legalni i priznati oblici vlasništva i ekonomske strukture (...) kao i obitelj u nekom obliku“.⁸⁵ Bazična struktura je vrlo važna jer se na nju primjenjuje „justice as fairness“. Razlog tome je

⁷⁹ Isto

⁸⁰ <https://www.cambridge.org/core/books/the-cambridge-rawls-lexicon/comprehensive-doctrine/6313D26CCFD8B7B957491039E73DD2A9>, vidi i Rawls 2001: 9; 14–15; 25.

⁸¹ <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-rawls-lexicon/reasonable-pluralism/CB75E8A35E6D8B48C3A99D9C99873D6E>, vidi i Rawls 2001: 9; 15; 25; 60; 84

⁸² Isto: 10

⁸³ Isto: 12

⁸⁴ Isto

⁸⁵ Rawls 2001: 12

postojanje tri razine pravednosti za koje važe različite zakonitosti: „Prvo, lokalna pravednost (principi koji se primjenjuju direktno na institucije i udruženja); drugo, društvena pravednost (principi koji se primjenjuju na bazičnu strukturu društva) i konačno, globalna pravednost (principi koji se primjenjuju na međunarodno pravo).“⁸⁶ Kao što vidimo, bazična struktura je razina na kojoj se osigurava društvena pravednost koju je moguće postići samo osiguravanjem pozadinske pravednosti, a takvu pravednost je moguće osigurati samo ako konzistentno primjenjujemo principe pravednosti kroz „justice as fairness“. Zato primjenu koja osigurava pozadinsku pravednost za rad institucija ne treba miješati sa samim radom tih institucija – taj je rad reguliran drugačijim principima.

Kako bi opravdao uvođenje principa pravednosti, Rawls uvodi misaoni eksperiment izvornog položaja. Izvorni položaj uvodi se jer se zbog činjenice razložnog pluralizma ne možemo dogovoriti oko glavnoga moralnog autoriteta te se zato pomoću njega specificiraju uvjeti pravične suradnje. Kao što Rawls navodi: „Pravični uvjeti društvene suradnje biti će dogovoreni od strane onih koji će u tu suradnju biti uključeni.“⁸⁷ Zato izvorni položaj oblikuje dvije stvari:

Prvo, oblikuje ono što smatramo – ovdje i sada – kao pravične uvjete pod kojim će se predstavnici građana, posmatrani isključivo kao slobodne i jednake osobe, složiti oko pravičnih uvjeta društvene suradnje (izraženih kroz principe pravednosti) kojima će se bazična struktura regulirati.

Drugo, oblikuje ono što smatramo – ovdje i sada – prihvatljivim ograničenjima razloga na temelju kojih će stranke (kao predstavnici građana), smješteni u takve pravične uvjete, moći pravilno promovirati određene principe pravednosti i odbaciti druge (Rawls 2001: 80).

Iz navedenog citata proizlaze mnoga pitanja, ali možda najvažnije je kako nametnuti građanima navedena ograničenja i do kakvih će uvjeta suradnje oni doći tijekom procesa dogovaranja? Odgovore na to nam daju dva koncepta koja su usko vezana za izvorni položaj – veo neznanja i ideja javnog uma.

Veo neznanja je koncept koji pridonosi nepristranosti i ograničavanju argumentacije kako ne bi bila na korist predstavnicima građana koji imaju određenu sveobuhvatnu doktrinu ili određene sposobnosti / talente koji bi im mogli priskrbiti nepravednu prednost. Također, treba omogućiti dogovor u vezi ustavnih osnova uzevši u obzir činjenicu razložnog

⁸⁶ Isto: 11

⁸⁷ Isto: 15

pluralizma. Kako sam Rawls navodi: „Veo neznanja postiže ovaj rezultat kroz ograničavanje stranaka na isti korpus općih činjenica (trenutno prihvaćenih u društvenim znanostima) i na iste informacije o općim uvjetima u društvu: da postoji u okolnostima pravednosti, objektivne i subjektivne, te da postoje razumno povoljne okolnosti za ostvarivanje ustavne demokracije.“⁸⁸ Time se eliminiraju prednosti pojedinih stranaka pri dogovoru i dolazi do izjednačavanja mogućnosti pri pregovorima, a na taj način ne može doći do promoviranja nepravednih uvjeta u ustavnim osnovama. Veo neznanja nam ostavlja dosta informacija na raspolaganju pri deliberaciji. Imamo pristup svim općim činjenicama iz društveno-humanističkog područja, ali nemamo specifične podatke o pojedincima i nama samima, u dogovoru smo prisutni samo kao slobodni i jednaki građani koji teže promovirati vlastito dobro. Tu se postavlja pitanje kako se ljudi mogu dogovoriti oko potreba u društvu ako ne znaju svoj položaj i uvjete u kojima žive? Rawls na to pitanje odgovara s „mršavom“ teorijom dobra. On tvrdi da postoji skup dobara koji nam je potreban neovisno o tome kojoj specifičnoj koncepciji dobra i dobrog života težimo, odnosno svako promoviranje vlastitog dobra zahtijeva dobra obuhvaćena njegovom „mršavom“ teorijom dobra. Sama mršava teorija dobra obuhvaća ono što Rawls naziva primarnim dobrima, a ona su „stvari koje su potrebne osobama (...) kao građanima koji u potpunosti surađuju u društvu, ne samo kao ljudska bića odvojeno od bilo koje normativne koncepcije.“⁸⁹ Pod te „stvari“ spadaju: osnovna prava i slobode (misli, savjeti i tako dalje), sloboda kretanja i izbora, pozicija autoriteta i moći javnih ureda, prihodi i imovina kao instrumentalna sredstva te socijalna osnova samopoštovanja koju dobivamo preko institucija (pruža nam osjećaj vrijednosti naše koncepcije dobra i životnih ciljeva).⁹⁰ Na taj način primarna dobra tvore osnovu za deliberaciju u odsustvu sveobuhvatnih doktrina kojima ne smijemo stremiti prilikom dogovora. Primarna dobra tako postaju potreba svakoga građana, a tu potrebu konačni dogovor mora zadovoljiti na pravedan način.

Međutim, moraju postojati i opravdanja kako i zašto koristimo činjenice za koje tvrdimo da su dio općih činjenica u demokratskim uređenjima. Zato Rawls uvodi ideju javnog uma:

Dozvoljavamo predstavnicima opća vjerovanja i oblike zaključivanja koje nalazimo u zdravom razumu te metode i zaključke znanosti, kad nisu kontroverzne. (...) Zato kažemo da predstavnici imaju takvu vrstu općeg znanja i koriste te načine zaključivanja. (...) Ako bismo govorili o javnom umu, znanju i načinima zaključivanja – očitim

⁸⁸ Rawls 2001: 86-87

⁸⁹ Isto: 58

⁹⁰ Isto: 58-59

istinama koje su sada uobičajene i općenito dostupne građanima – koje utemeljuju izbor principa pravednosti od strane predstavnika moraju biti dostupne zdravom razumu građana.⁹¹

Kao što je i vidljivo iz citata, javni um se uvodi kako bi svi građani mogli imati istu osnovu opravdanja u domeni političkih rasprava, a uz to se i isključuju pojedinačne sveobuhvatne doktrine koje sami zastupaju. Takav „stroži“ način opravdanja potreban je, prema Rawlsu, samo pri opravdavanju ustavnih osnova i principa pravednosti. Kasnija legislativna pitanja ne moraju slijediti navedeni postupak.

Nakon što smo vidjeli kako Rawls ograničava dostupna znanja te metode argumentacije i zaključivanja, ostalo nam je pitanje bazičnoga ekonomskog uređenja društva. U ovom slučaju Rawls primjenjuje „maksimin“ pravilo:

(...) Ono nam govori da prepoznamo najgori ishod svake dostupne alternative i onda prihvatimo alternativu čiji je najgori ishod bolji od najgorih ishoda svih drugih alternativa. Kako bismo slijedili ovo pravilo u odabiru principa pravednosti za bazičnu strukturu mi se fokusiramo na najgore socijalne pozicije koje bi bile dozvoljene kad je ta struktura efektivno regulirana principima pod različitim okolnostima.⁹²

Ono što Rawls pokušava pokazati je da bismo slijeđenjem maksimina odabrali njegove principe pravednosti jer bi oni najbolje pogodovali građanima koji se nalaze na najlošijima društvenim pozicijama. Ako bismo morali birati među nekoliko društava, s različitim minimumima i maksimumima, mi bismo izabrali društvo koje ima najveći minimum koji pruža građanima. Recimo da imamo društva A, B i C te da uspoređujemo njihove minimume i maksimume, a da su oni 100 i 1000 u društvu A, 200 i 1000 u društvu B te 300 i 600 u društvu C. Po „maksimin“ pravilu trebamo izabrati društvo C jer tako minimaliziramo rizik, odnosno maksimiziramo minimum koji će nam biti dostupan. To je i cilj maksimina – maksimiziranje minimuma.

Posljednje ideje koje moramo obraditi prije same analize principa pravednosti su ideja slobodnih i jednakih osoba te tri prilično usko vezane ideje: javnog opravdanja, reflektivnog ekvilibrija i preklapajućeg konsenzusa. Ideju slobodnih i jednakih osoba ćemo najprije pojasniti jer se svi Rawlsovi koncepti i ideje primjenjuju u društvu slobodnih i jednakih osoba pa moramo vidjeti koji je temelj njihove jednakosti i slobode.

⁹¹ Rawls 2001: 89-90

⁹² Isto: 97

Ovdje Rawls započinje s dvije moralne moći koje posjeduju sve osobe: kapacitet za osjećaj pravednosti te kapacitet za koncepciju dobra. Kapacitet za osjećaj pravednosti definiran je kao „(...) kapacitet za razumijevanje, primjenu i djelovanje iz (a ne samo u skladu s) principima političke pravednosti koje specificiraju pravične uvjete društvene suradnje.“⁹³ Kapacitet za koncepciju dobra definiran je kao „(...) kapacitet za posjedovanje, reviziju te racionalno slijeđenje koncepcije dobra. Takva koncepcija je uređena obitelji završnih ciljeva koji specificiraju ono što osoba smatra vrijednim u ljudskom životu ili, alternativno, ono što smatra životom vrijednim življenja.“⁹⁴ Rawls smatra da nas posjedovanje dviju navedenih moralnih moći čini sposobnim za sudjelovanje u obostrano korisnoj društvenoj suradnji, odnosno omogućavaju nam da budemo punopravni članovi društva. Moralne moći zato i čine temelj naše jednakosti i slobode. Jednaki smo na način da imamo makar minimum moralnih moći koje nam omogućavaju sudjelovanje u društvu, što znači da nakon prijednog minimuma moramo biti promatrani kao jednaki. Slobodni smo na dva načina koji se također temelje na moralnim moćima, poglavito na drugoj. Prvi način je činjenica da smijemo i možemo (razložno i racionalno) mijenjati našu koncepciju dobra ako to želimo te ona ne mora ovisiti o tuđim koncepcijama dobra ili nam biti nametnuta. Drugi način na koji smo slobodni podrazumijeva samopotvrđujuće izvore valjanih tvrdnji, odnosno smatramo da možemo iznositi valjane tvrdnje o političkom uređenju u kojem živimo te se zalagati za našu koncepciju dobra unutar političkih institucija društva u kojem živimo.⁹⁵ Ovakve definicije slobode i jednakosti omogućavaju Rawlsu da ostane u domeni političkog te na taj način uspostavi zajedničku točku iz koje promatramo sve građane prilikom definiranja principa pravednosti.

Ideja javnog opravdanja definira točku iz koje ti slobodni i jednaki građani mogu postići dogovor te jedni drugima opravdati svoje gledište. Na taj način pokušavamo postići cilj sužavanja nesuglasica na samo najkontroverznija pitanja, a dajemo građanima točku iz koje se mogu zalagati za svoju koncepciju dobra te postavljati zahtjeve pred glavne institucije bazične strukture. Značenje javnog opravdanja ustvari je značajka dobro uređenog društva: „Esencijalno svojstvo dobro uređenog društva je činjenica da javna koncepcija političke pravednosti ustanovljava zajedničku osnovu iz koje građani mogu jedni drugima opravdavati vlastite političke prosudbe: svatko surađuje, politički i društveno, s ostalima po uvjetima koje

⁹³ Rawls 2001: 18-19

⁹⁴ *Isto*: 19

⁹⁵ *Isto*: 19–24

svi mogu odobriti kao pravedne.“⁹⁶ Time postizemo javnu bazu opravdanja koju mogu koristiti svi razumni i razložni, slobodni i jednaki građani, a to nam omogućava dogovor oko ustavnih temelja.

Nakon što smo vidjeli koja je osnova javnog opravdanja, moramo vidjeti koji se koncepti koriste pri samoj argumentaciji i dogovoru. To su, u ovom slučaju, ideje reflektivnog ekvilibrija i preklapajućeg konsenzusa. Pitanje na koje odgovaramo reflektivnim ekvilibrijem u prvom je redu kako naše prosudbe učiniti konzistentnijima bez vanjskog autoriteta? Pri odgovoru na to pitanje također polazimo od moralnih moći i kapaciteta za razum građana te razmotrenih prosudbi. Razmotrene prosudbe su one koje dajemo pod povoljnim okolnostima i pri želji da damo dobru prosudbu, uz korištenje razuma i naših sposobnosti. Problem je što su takve prosudbe često ne samo u suprotnosti s prosudbama drugih osoba nego i s našim prosudbama o drugim pitanjima. Rawls iznosi navedeni problem na sljedeći način: „Postavlja se pitanje: kako možemo učiniti naša promišljena uvjerenja o političkoj pravednosti konzistentnijima sa samim sobom i s promišljenim uvjerenjima drugih bez da namećemo samima sebi vanjski politički autoritet?“⁹⁷ Tu se javlja reflektivni ekvilibrij, prvo uski (na razini jedne osobe bez razmatranja alternativnih koncepcija) te široki koji je krajnji cilj refleksije. Uski reflektivni ekvilibrij Rawls opisuje ovako: „Fokusirajmo se sad na bilo kojeg pojedinca, pretpostavimo da mi (kao promatrači) nađemo koncepciju političke pravednosti koja čini najmanje promjena u početnim prosudbama tog pojedinca i koja se pokaže prihvatljivom kad ju predstavimo i objasnimo.“⁹⁸ Budući da u toj refleksiji nije došlo do razmatranja plauzibilnih alternativnih koncepcija, potreban nam je široki ekvilibrij:

To sugerira da ono što smatramo širokim refleksivnim ekvilibrijem (još u slučaju jedne osobe) je refleksivni ekvilibrij do kojeg je netko došao nakon što je pažljivo razmotrio alternativne koncepcije pravednosti i snagu različitih argumenata za njih. Preciznije, ta je osoba razmotrila vodeće koncepcije političke pravednosti koje nalazimo u filozofskoj tradiciji (uključujući kritičke osvrte na samu koncepciju pravednosti)... i odvagnula snagu različitih filozofskih i ostalih razloga za njih. U tom slučaju, pretpostavljamo da su njezina opća uvjerenja, primarni principi i pojedinačne prosudbe usklađene; ali sad je refleksivni ekvilibrij širok, uzimajući u obzir široki raspon refleksije i moguće promjene mišljenja i gledišta koje su mu prethodile (Rawls 2001: 31).

Postigavši široki ekvilibrij, stvorili smo ne-fundacionalističku (nema osnovnog vjerovanja koje nosi teret dokaza u ovom slučaju) i koherentnu sliku naših razmotrenih

⁹⁶ *Isto*: 27

⁹⁷ Rawls 2001: 30

⁹⁸ *Isto*

prosudbi, a to stvara točku iz koje možemo krenuti u dogovor po pitanju političke pravednosti. To nas dovodi do preklapajućeg konsenzusa. Preklapajući konsenzus uzima u obzir sveobuhvatne doktrine koje zastupamo, dok god su razložne i razumne te ima cilj postići konsenzus razložnih, ali suprotstavljenih sveobuhvatnih doktrina. Zato je potrebno da prvo budemo u ekvilibriju kako bismo imali koherentnu sliku naših stavova s kojima ulazimo u dogovor te kako bismo kasnije mogli postići konsenzus. Zato je obilježje preklapajućeg konsenzusa da nakon postizanja konsenzusa svi prihvaćaju istu koncepciju političke pravednosti, ali i dalje imaju vlastite, često suprotstavljene, sveobuhvatne doktrine.

Sve navedene ideje i koncepti dovode nas u konačnici do dva principa pravednosti koja iznosi Rawls. Do njih dolazimo nakon što smo razmotrili pitanja pravičnog uređenja društva kao sistema suradnje te smo pri tome koristili misaoni eksperiment izvornog položaja, što je sa sobom nosilo ograničeno znanje iza vela neznanja te potrebu reflektiranja kako bi se postigao konsenzus slobodnih i jednakih građana (koji imaju svoje koncepcije dobra i zalažu se za svoje razložne sveobuhvatne doktrine). Ta načela su načelo slobode i načelo razlike, pri čemu se načelo razlike dijeli na načelo razlike u užem smislu i načelo pravične jednake mogućnosti. Načelo slobode tvrdi: „Svaka osoba ima isti nenarušivi zahtjev za potpunom i adekvatnom shemom jednakih osnovnih sloboda, čija je shema kompatibilna s istom shemom sloboda za sve.“⁹⁹ Načelo razlike glasi: „Društvene i ekonomske nejednakosti moraju zadovoljavati dva uvjeta: prvo, moraju biti vezane za urede i pozicije otvorene za sve pod uvjetima pravične mogućnosti; i drugo, moraju biti na najveću korist najlošije stojećim članovima društva (načelo razlike).“¹⁰⁰ Prvi princip nam osigurava jednake osnovne slobode, a one su: „sloboda misli i savjesti; političke slobode (na primjer, pravo glasanja i sudjelovanja u politici) i sloboda udruživanja, kao i prava i slobode specificirane slobodom i integritetom (...) osobe; te konačno, prava i slobode pokrivene vladavinom zakona.“¹⁰¹ Drugi princip uvodi se kako bi se ispravili nedostaci formalne jednakosti mogućnosti, odnosno otvorenost pozicija po sposobnosti i talentu koja ne uzima u obzir druge faktore te ne postiže pravičnu mogućnost svih da se natječu za iste pozicije. To je vidljivo i iz dva sljedeća citata: „U svim dijelovima društva trebaju biti podjednake mogućnosti kulture i postignuća. (...)“¹⁰² i „Društvo mora ustanoviti, između ostalog, jednake mogućnosti obrazovanja za sve, neovisno o obiteljskim prihodima.“¹⁰³

⁹⁹ Rawls 2001: 42

¹⁰⁰ *Isto*: 42–43

¹⁰¹ *Isto*: 44

¹⁰² *Isto*

¹⁰³ *Isto*

Razlike dvaju principa Rawls pojašnjava na sljedeći način:

Temelj za razlikovanje između dva načela nije u tome da prvi izražava političke vrijednosti dok drugi to ne izražava. Oba načela izražavaju političke vrijednosti. Radije, mi vidimo bazičnu strukturu društva s dvije koordinirane uloge, prvi princip se primjenjuje na jednu, a drugi princip na drugu. U jednoj ulozi bazična struktura specificira i osigurava građansku jednakost osnovnih sloboda (uključujući pravičnu vrijednost političkih sloboda) i zasniva ustavni režim. U drugoj ulozi pruža pozadinu institucijama socijalne i ekonomske pravde u obliku najprikladnijem za građane koje smatramo slobodnim i jednakim.¹⁰⁴

Principi također imaju jasno određenu hijerarhiju te je prvi princip nadređen drugom, a pravična jednakost mogućnosti nadređena je načelu razlike u užem smislu. Tim redoslijedom ih i moramo zadovoljiti, a nije dozvoljeno ni umanjivanje osnovnih prava i sloboda određenih prvim načelom kako bi se došlo do ekonomskog napretka.

Važno je napomenuti da se ovaj dogovor ustvari ne događa, on je u svojoj naravi hipotetski i nepovijesni dogovor. To se očituje i u činjenici da do principa pravednosti dolazimo analitičkim pristupom i misaonim eksperimentom izvornog položaja, a ne sagledavanjem povijesne i trenutne situacije u ustavnim demokracijama.¹⁰⁵ To je ustvari ostavština tradicije političke filozofije u kojoj Rawls djeluje – on slijedi nasljeđe teoretičara društvenog ugovora Thomasa Hobbesa, Johna Lockeja, J. J. Rousseaua te Immanuela Kanta. Teorija društvenog ugovora podrazumijeva voluntarizam, odnosno stajalište da građani priznaju vlast države nad sobom. Budući da je tvrdnju da je u jednom trenutku u povijesti došlo do potpisivanja samoga društvenog ugovora i stvaranja države gotovo nemoguće argumentirati, većina autora odustaje od zahtjeva za (1a) izravnim pristankom pri stvaranju države. Ta se pozicija zato prema pogledu na način pristanka dijeli na još dva moguća pogleda na pristanak građana: (1b) prešutni pristanak i (1c) hipotetski pristanak. Prešutni pristanak podrazumijeva da građani življenjem na području neke države daju svoj prešutni pristanak, a hipotetski pristanak kaže da je dovoljno da postoje dispozicije da racionalni građani daju svoj pristanak za državu iako do njega formalno nikad ne dolazi.¹⁰⁶ Rawls se ovdje ističe ciljem svojega hipotetskoga društvenog ugovora – on nema za cilj opravdati postojanje države i njezinih institucija, nego rješavanje problema distribucije dobara u društvu. Wolff zato daje sljedeći sažetak Rawlsovih nastojanja: „U skladu s tim, Rawlsov

¹⁰⁴ Rawls: 48

¹⁰⁵ Isto: 45

¹⁰⁶ Wolff 2011: 44–48

projekt možemo podijeliti na tri sastavna dijela. Prvi se sastoji u određivanju okolnosti pod kojima se sklapa hipotetski sporazum, drugi je dokaz da bi se pod takvim uvjetima izabrala njegova načela pravednosti, a treći je tvrdnja da je ovime pokazano da su to ispravna načela pravednosti, barem za suvremene demokratske poretke.¹⁰⁷ Načela pravednosti su, kao što smo i vidjeli, podloga za rješavanje problema distribucije dobara u društvu jer daju osnove ustavne pravednosti, a ona osigurava pozadinsku pravednost političkih institucija bazične strukture.

RAWLS I EKONOMIJA

Većina će se političkih filozofa složiti da je Rawls revitalizirao političku filozofiju kao područje te prvi stavio naglasak na problem pravednosti u distribuciji dobara u društvu. Rasprava o distributivnoj pravednosti otada je sastavni dio gotovo svih rasprava u političkoj filozofiji, a rijetko koja može proći bez spominjanja Rawlsove teorije ili nekih koncepata koje ona sadrži. Također je ostavio veliki utjecaj na području normativne ekonomije te su neki ekonomisti pod njegovim utjecajem uklopili pojmove pravičnosti i pravednosti u svoje ekonomske teorije. Sam Rawls koristi mnoge ekonomske koncepte, ali oni često u njegovoj teoriji nisu eksplicitno izneseni. Najčešće su „zamaskirani“ pojmovima iz sfere filozofije i politike iako on u nekoliko poglavlja *Teorije pravednosti*, ali i u većini svojih kapitalnih djela, iznosi vlastito viđenje političke ekonomije. Najjasnije to čini u jednom poglavlju *Teorije pravednosti* naslovljenom *Udjeli u raspodjeli*. U njemu Rawls obrađuje pojam pravednosti u političkoj ekonomiji, ekonomskim sustavima i institucijama te različitim osnovama normativne ekonomije. Prije same ekonomske analize njegove teorije trebamo se podsjetiti na pitanja pomoću kojih ćemo primarno sagledati njegove koncepte. Kako se obrađena teorija nosi s pitanjem oskudnosti dobara? Ima li mehanizme za rješavanje pitanja nesavršene konkurencije i drugih nedostataka tržišta? Unosi li autor u svoju teoriju faktor državnog uplitanja u gospodarstvo te kako se odnose prema mjerama redistribucije i državne regulacije?

Rawls podrazumijeva da će država koja slijedi njegove principe pravednosti imati prilično opsežan sustav državnih institucija koje će, u okruženju pozadinske pravednosti, provoditi pravedne zakone i osiguravati naša prava. On smatra potrebnim da politička ekonomija obuhvaća brigu o javnom dobru, a upravljanje javnim dobrom mora biti utemeljeno na pravednosti. Također, smatra da pravednost mora navoditi sve ekonomske i socijalne politike. Imajući sve to na umu, možemo odmah odgovoriti na pitanje državnog

¹⁰⁷ Isto: 138-139

uplitanja u gospodarstvo. Rawls se zalaže za takvo uplitanje jer je to i nužno s obzirom na principe pravične jednakosti mogućnosti i razlike. Zajac ispravno primjećuje da pri tome Rawls slijedi Musgravea te se zalaže za model četiri grane javnih financija. One su redom:

(1) alokacijska grana koja se sastoji od slobodnog tržišta, ali s porezima i subvencijama te promjenama u pravima vlasništva na način da ispravljaju „očitiya odstupanja od efikasnosti uzrokovanih neuspjehom cijena da točno izmjere društvene koristi i troškove“ (Rawls 1971: 276); (2) stabilizacijska grana da bi se osigurala puna zaposlenost; (3) prijenosna grana koja će jamčiti socijalni minimum resursa; i (4) distribucijska grana „kako bi se očuvala približna pravednost u distribucijskim udjelima kroz poreze i nužne prilagodbe u pravima vlasništva (1971: 276).¹⁰⁸

Ovdje moramo vidjeti što Rawls želi postići takvom razdiobom. Kao što je navedeno, alokaciji je u cilju maksimizirati učinak uz što manju količinu utrošenih resursa. Možemo reći da time Rawls uzima u obzir oskudnost te prihvaća kako konkurentno tržište najbolje rješava problem oskudnosti resursa, ali državni aparat ipak ima ulogu regulacije i (re)distribucije. Tu se ponovno susrećemo s problemom oporezivanja. Rawls tvrdi da problem slobodnog strijelca, koji koristi dobrobiti zajedničkog rada bez sudjelovanja, može biti riješen samo državnom regulacijom jer će u suprotnom doći do narušavanja pravednosti. To je zasigurno točno u slučaju poreza jer nitko, osim države, nema moć prisile nad sveukupnim građanstvom, a upravo je takva moć prisile potrebna kako bi se osiguralo plaćanje poreza. Važno je da država troši novac koji ima na raspolaganju. Samo u tom slučaju nalazimo uravnotežene ekonomske tendencije. Ako država troši manje sredstava nego što joj je dostupno prikupljenim porezima i nametima, gospodarstvo će se kontrahirati, a ako troši više, doći će do ekspanzije. Pri tome je bolje da država troši više kako bi se gospodarstvo ekspanzioniralo jer to povećava zaposlenost i BDP, a kontrakcija smanjuje BDP i ugrožava zaposlenost. Državnu potrošnju, ukupne izdatke i oporezivanje potrebno je držati u ravnoteži nakon što smo postigli makroekonomski cilj visoke zaposlenosti uz nisku nezaposlenost.

Razmotrimo sada tvrdnju da je zbog drugog principa pravednosti nužno državno uplitanje u gospodarstvo. Rawls principom razlike stavlja naglasak na poboljšanje položaja najlošije stojećih članova društva prilikom poboljšanja pozicije ostalih članova društva te se tako fokusira na *Pareto poboljšanje*. *Pareto poboljšanje* možemo definirati kao „trgovinu, razmjenu, ili općenitije, bilo kakvu ekonomsku transakciju iz koje svi ekonomski djelatnici

¹⁰⁸ Zajac 1996. 86

uključeni u razmjenu imaju koristi.“¹⁰⁹ Učinkovitost (još nazivana *Pareto optimalnost*) definira se kao „stanje u kojem nikakva reorganizacija niti razmjena ne bi mogle povećati korisnost ili zadovoljstvo nekog pojedinca bez smanjivanja korisnosti ili zadovoljstva drugog pojedinca.“¹¹⁰ Uzmemo li dvije navedene definicije u obzir, dolazimo do dvije situacije u kojima možemo govoriti o primjeni načela razlike, a koje nas vode u različitim pravicima. Rawls u načelu razlike ne stipulira nužno preraspodjelu dobara, nego samo tvrdi da poboljšavanje položaja bolje stojećih mora sa sobom povlačiti i poboljšanje položaja najlošije stojećih građana. Tako je nešto moguće samo ako društvo nije učinkovito i ne nalazi se na granici proizvodne mogućnosti jer u tome slučaju ne može doći do takozvanih „win-win“ situacija *Pareto poboljšanja*, nego se samo može održavati postojeća razina dobara. To je ustvari kompatibilno s Rawlsovom slikom ekonomskog napretka, ali postavlja se pitanje zašto bi poboljšanje položaja najlošije stojećih bilo vezano samo za situacije u kojima društvo nije na granici proizvodnih mogućnosti?

Tu dolazimo do druge situacije, a ona uključuje preraspodjelu dobara u društvu preko poreza ili drugih socijalnih mjera. Razlog tome nalazimo upravo u definiciji učinkovitosti. Ako je gospodarstvo na granici proizvodnih mogućnosti i samim time učinkovito, ne možemo proizvesti dodatna dobra koja ćemo dati najlošije stojećima. Možemo samo preraspodijeliti resurse, a time zadiremo u vlasnička prava jedne skupine građana. Opravdanje za takav čin možemo naći u samim temeljima Rawlsove teorije. Kao što smo vidjeli, građani prešutno pristaju na državne zakone samim time što žive u nekoj državi, a u državi koja je prošla sve faze implementacije dvaju principa pravednosti građani nužno time pristaju i na primjenu zakona koji moraju slijediti princip razlike. Na taj način oni pristaju biti oporezivani ako su bolje stojeći kako bi se poboljšala situacija lošije stojećih građana. Ovdje, ako nismo ekonomski još liberalniji pa nam je sam čin oporezivanja protuustavan, najveći je problem definiranje najlošije stojećih. Njih Rawls nejasno i vrlo općenito definira kao građane koji pripadaju klasi koja po prihodima i imovini ima najmanja očekivanja po pitanju životnih mogućnosti. Drugim riječima, imaju najmanje mogućnosti ostvarivanja vlastite vizije dobrog života. Ovakav pristup kompatibilan je Senovom *capability approachu*¹¹¹ jer stavlja naglasak na sposobnost ostvarivanja vizije dobrog života. Potrebne su nam slobode i sposobnosti da bismo mogli živjeti kako želimo. Možemo reći da je glavna razlika u tome što Sen ima načine utvrđivanja tko su najlošije stojeći pripadnici društva, primarno prema tekstu *Izvjješća o*

¹⁰⁹ Isto: 292

¹¹⁰ Samuelson i Nordhaus 2007: 745

¹¹¹ Smatram da pojam nema dovoljno adekvatan prijevod te ga zadržavam u originalu.

ljudskom razvoju u sklopu Programa Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP). Ona koriste indeks ljudskog razvoja (*Human development index*) i indeks ljudskog siromaštva (*Human poverty index*) kako bi što bolje prikazala stvarno stanje stvari i kvalitetu života ljudi, a ne samo sagledavala poziciju ljudi prema bruto proizvodu.¹¹² Rawls možda zato u više navrata (vidi Rawls 1998: 249–257) tvrdi da su prednosti tržišnih mehanizama poput efikasnosti, slobode izbora i otvorenosti za sve građane spojive sa socijalističkim režimom. Možemo reći da je razlog tome činjenica da kapitalizam najčešće teži što manjoj regulatornoj ulozi države, a Rawls želi tu ulogu proširiti.

Iz svega navedenog slijedi da se Rawls puno više fokusira na državnu regulaciju i institucije koje bi trebale odražavati društvo pravednim, a puno manje na tržišne mehanizme i problem oskudnosti. Pri državnoj (re)distribuciji i regulaciji tržišta Rawls dozvoljava oporezivanje u vrlo širokom smislu uključujući i korištenje progresivnih poreznih stopa. Čak i predlaže peti resor (uz četiri već navedene grane javnih financija) – resor razmjene koji „vodi računa o različitim društvenim interesima i njihovim preferencijama za javna dobra“. On smatra da će država ponekad morati osiguravati zadovoljenje preferencija građana kad zakažu tržišni mehanizmi. Takve tvrdnje su vrlo diskutabilne jer, kao što smo vidjeli, postoje brojni ekonomski argumenti protiv takvih poteza. Prisjetimo se kako Friedman analizom nastoji pokazati (i u velikoj mjeri uspijeva) da progresivne stope poreza nemaju smisla ako postoji široka baza ljudi koji, na sasvim legalan način, uspješno izbjegavaju plaćanje poreza. Također smo kod Hayeka, ali i Sena, vidjeli da je tržište, sa svim svojim mehanizmima koji nam pomažu održati našu slobodu, osnova za stvaranje ekonomski učinkovitog društva. Država se po nekima (na primjer Hayeku) zato ne bi uopće trebala miješati u tržišne procese. Sen isto ne preferira izravno uplitanje države u tržište te državne intervencije u preraspodjelu. On stavlja naglasak na državni razvoj obrazovanja i zdravstva koji bi ljudima omogućio razvoj sposobnosti. Taj je dio Senove teorije kompatibilan s Rawlsovim načelom pravične jednakosti mogućnosti. Rawls prilikom opisivanja okolnosti koje dovode do razvitka pravične jednakosti mogućnosti također stavlja naglasak na široku dostupnost obrazovanja svim slojevima društva, neovisno o ekonomskom statusu i klasi. Iz svega navedenog i dalje nije toliko jasno zašto se Rawls u toliko maloj mjeri dotiče oskudnosti dobara. Možemo reći da on ustvari pretpostavlja da je dovoljno da se primjenom načela razlike smanje društvene razlike, a da načelo maksimina, po njemu, osigurava da nitko ne padne ispod granice ekonomski i društveno dostojanstvenog života. Također, možemo povezati njegove zahtjeve za većim

¹¹² Za detaljnija pojašnjenja HDI-ja vidi Stanton, E.A. 2007. *Human Development Indeks: A History*. University of Massachusetts Amherst. i Sen 2012: 85; 325.

oporezivanjem i državnom redistribucijom s rješavanjem oskudnosti, ali samo ako to uključuje veću državnu potrošnju. To bi, kao što smo vidjeli, stvorilo tendenciju ekspanzije gospodarstva što bi pak stvorilo uvjete za povećanje proizvodnje, a samim time i omogućilo „win-win“ situacije *Pareto poboljšanja*.

Na kraju ovog dijela možemo ustvrditi da će nam državna regulacija i druge vrste raspodjele i preraspodjele sredstava od strane vlasti biti prihvatljive ako prihvatimo Rawlsovu teoriju. Nakon toga će nam ostati samo da raspravimo u kojem točno ekonomskom modelu želimo primjenjivati takve postulate. Problem ostaje činjenica da Rawls često ostaje nejasan (kao na primjer po pitanju definicije najlošije stojećih građana) te se poziva na naše intuicije, što je veliki problem ako ih ne dijelimo s njime. U tom ćemo slučaju njegovu teoriju izložiti pitanjima i protuargumentima. Takva pitanja i protuargumenti osnova su libertarijanskog stajališta u političkoj filozofiji. Zato se sada, analizom Nozickove teorije, okrećemo libertarijanizmu.

NOZICKOVA TEORIJA DISTRIBUTIVNE PRAVEDNOSTI

Robert Nozick izložio je svoju teoriju pravedne distribucije dobara u djelu *Anarhija, država i utopija* (*Anarchy, State, and Utopia*) izdanom 1974. Tim je djelom postavio temelje libertarijanske pozicije te pružio prvu sustavnu alternativu egalitarnom liberalizmu nakon objavljivanja Rawlsove *Teorije pravednosti* tri godine ranije. Sama se knjiga sastoji od tri dijela: *Teorija prirodnog stanja ili kako dospjeti do države bez naročitog napora*, *Dalje od minimalne države?* i *Utopija*. Prvi dio analizira prirodno stanje, postupak nastajanja države te Nozick dolazi do zaključka da možemo opravdati samo minimalnu državu. U drugom dijelu brani koncept minimalne države te izlaže svoju teoriju ovlaštenja, a uz to i analizira Lockeovu teoriju stjecanja i vlasništva. Nozickova teorija temelji se na Lockeovoj teoriji te je u svojoj knjizi on detaljno analizira. Uz to analizira i ostale teorije pravedne distribucije dobara u društvu uključujući Rawlsovu i Marxovu teoriju. U posljednjem dijelu analizira sam koncept utopije, a pri tome i kritizira utopije koje su filozofi već osmislili. U ovom će radu u primarnom fokusu biti drugi dio – *Dalje od minimalne države?* – jer u njemu, kao što je već navedeno, Nozick iznosi vlastitu teoriju pravedne distribucije dobara u društvu. Kao i u poglavlju u kojem smo analizirali Rawlsovu teoriju, prvo ćemo proučiti Nozickovu teoriju i njezine temelje, a nakon toga pobliže proučiti njezine ekonomske aspekte kroz iste parametre.

Samu Nozickovu teoriju i njegovo gledište pregledno sažima Jonathan Wolff:

Tradicija koja slijedi Lockeja pretpostavlja da pridavanje vrijednosti slobodi zahtijeva da se priznaju jaka prirodna prava na vlasništvo. U libertarijaničkom dopuni ovoga gledišta, najrječitije iznesenoj u knjizi *Anarhija, država i utopija...* Roberta Nozicka objavljenoj 1974. godine, ta su prava toliko moćna da se država nema pravo miješati u njih. Dužnost vlade u Nozickovoj „minimalnoj državi“ jest da osigura poštovanje individualnih vlasničkih prava, ali ona ne smije oporezivati pojedince iznad razine potrebne za zaštitu građana jednih od drugih i od stranih napadača. Prema ovom gledištu država osobito krši vlasnička prava pojedinaca ako pokušava prenijeti vlasništvo s jednih (bogatih) na druge (siromašne). Distribuciju treba prepustiti neometanom slobodnom tržištu, darovima i dobrovoljnim prilozima (Wolff 2011: 122).

Kao što je vidljivo iz citata, Nozick stavlja naglasak na pravo vlasništva, osobne slobode te distribuciju kroz slobodno tržište što je vidljivo i iz načina na koji započinje izlaganje svoje teorije u 7. poglavlju nazvanom *Distributivna pravednost*¹¹³:

U ovom ćemo poglavlju istražiti tvrdnju da je ekstenzivnija država opravdana jer je nužna (ili najbolji instrument) za postignuće raspodjelne pravde; (...) Kad čujemo riječ „raspodjelan“, većina ljudi pretpostavi da se nešto ili neki mehanizam služi nekim načelom ili mjerilom da bi podijelio zalihu nečega. (...) Stoga je otvoreno pitanje, u najmanju ruku, bi li preraspodjelu trebalo provesti. (...) Nema središnje raspodjele, nijedna osoba ili grupa nema pravo na nadzor nad svim resursima i na zajedničko odlučivanje o tome kako bi ih trebalo raspodijeliti. (...) Govorit ćemo o posjedovanju; načelo pravednosti u posjedništvu opisuje (dio) onoga što nam pravednost govori (zahtjeva) u vezi s posjedovanjem. Najprije ću reći što smatram ispravnim stajalištem o pravednosti u posjedništvu, a potom se okrenuti diskusiji o alternativnim mišljenjima (Nozick 2003: 201–202).

Kao što vidimo iz citata, Nozick već na početku naznačuje da je bilo kakva kontinuirana središnja raspodjela, koja bi stalno obavljala redistribuciju dobara, nepravedna. Svoju teoriju dijeli na tri podteme koje su po njemu nužne i dovoljne za stvaranje pravednosti u vlasništvu i prijenosu dobara, a samim time i pravedne distribucije dobara u društvu. Prve dvije su: „izvorno stjecanje posjedništva, apropiacija stvari koje nemaju posjednika“¹¹⁴ i prijenos posjedništva s jedne osobe na drugu koja govori o načinu na koji se vlasništvo može

¹¹³ U hrvatskom prijevodu je to *Raspodjelna pravda*. Kako bi ostao što vjerniji originalu, prilikom analize ću koristiti izraz „distributivna pravednost“, a ne „raspodjelna pravda“ iako ću izraz „raspodjelna pravda“ zadržati prilikom citiranja hrvatskog prijevoda. Isto ću napraviti i s izrazom „posjedništvo“ koji ću ostaviti prilikom citiranja, ali ću pri analizi koristiti izraz „imovina“ jer smatram da je bliži originalu.

¹¹⁴ Nozick 2003: 203

prenijeti ili steći od druge osobe. Dvije navedene podteme spajaju se u Nozickovo načelo distributivne pravednosti:

Kad bi svijet bio potpuno pravedan, sljedeće induktivno određenje potpuno bi obuhvatilo temu pravednosti u posjedništvu.

1. Osoba koja stječe posjedništvo u skladu s načelom pravednosti u stjecanju ima pravo na to posjedništvo.
2. Osoba koja stječe posjedništvo u skladu s načelom pravednosti u prijenosu od nekog drugog tko ima pravo na to posjedništvo, ima pravo na to posjedništvo.
3. Nitko nema pravo na neko posjedništvo osim (ponovljenom) primjenom 1 i 2.

Potpuno načelo raspodjelne pravde glasilo bi: raspodjela je pravedna ako svatko ima pravo na posjedništvo kojem je posjednikom prema toj raspodjeli. Raspodjela je pravedna ako slijedi iz druge pravedne raspodjele legitimnim sredstvima. Legitimna sredstva prijelaza s jedne raspodjele na drugu određena su načelom pravednosti u prijenosu. Legitimni prvi potezi određeni su načelima pravednosti u stjecanju. Sve što pravednim postupcima slijedi iz pravedne situacije pravedno je. Načini promjene određeni načelom pravednosti u prijenosu održavaju pravednost... To što je iz pravedne situacije *mogla* nastati neka situacija pomoću sredstava koja zadržavaju pravednost *nije* dovoljno da bi se dokazala njezina pravednost... Pravednost u posjedništvu je povijesna; ona ovisi o tome što se zapravo dogodilo (Nozick 2003: 204–205).

Kao što vidimo, Nozick naglašava da ipak moramo pogledati u povijest kako bismo saznali jesu li situacije stjecanja i prijenosa bile pravedne te i sam kaže:

Ne nastaju sve stvarne situacije u skladu s dvama načelima pravednosti u posjedništvu... Neki ljudi stječu posjedništvo na načine što ih ne dopušta načelo pravednosti u stjecanju. Postojanje prošlih nepravdi (prethodna kršenja prvih dvaju načela pravednosti u posjedništvu) dovodi nas do treće važne podteme unutar teme pravednosti u posjedništvu: ispravljanja nepravdi u posjedništvu.¹¹⁵

To je načelo rektifikacije koje se može primijeniti samo ako je prekršeno jedno od prvih dvaju načela. Nozick smatra da bi se detaljnom analizom načina stjecanja i prijenosa vlasništva trebalo utvrditi je li i koliko neka prošla nepravda utjecala na sadašnje stanje stvari i distribuciju imovine. Ako je tome tako, trebamo primijeniti načelo rektifikacije.

¹¹⁵ Nozick 2003: 205

Kako bi pokazao da je njegova teorija ovlaštenja povijesna i neovisna od nekoga zadanoga općeg obrasca podjele te kako je to u kontrastu s drugim teorijama, Nozick analizira ne-povijesne načine distribucije i načela podjele prema obrascima (koje spadaju u povijesne). Prvo kreće u ne-povijesno načelo raspodjele koje gleda samo trenutnu situaciju distribucije dobara u društvu: „*načela pravednosti sadašnjeg vremenskog odsječka* tvrde da se pravednost raspodjele određuje time kako su stvari raspodijeljene (tko ima što) prema procjeni na temelju nekih *strukturalnih* načela pravedne raspodjele.“¹¹⁶ Glavna zamjerka takvim načelima je što ne uzimaju u obzir kako je došlo do određene distribucijske situacije. Pri primjeni takvih načela dvije identične strukture postaju jednako pravedne, a zanemaruju se uzroci takve distribucije. Utilitarizam i egalitarizam primjeri su teorija koje primjenjuju takva načela te ih Nozick naziva „*načelima završnog rezultata* ili *načelima završnog stanja*.“¹¹⁷ Po tome se ona razlikuju od povijesnih načela jer „*povijesna načela pravednosti* tvrde da prošle okolnosti ili djela mogu stvoriti diferencijalna ovlaštenja na stvari ili diferencijalne zasluge da se ima stvari.“¹¹⁸ Drugim riječima, bitno je kako je došlo do neke podjele jer to stvara razliku, ne samo u konačnom stanju stvari nego i tvori pravednost same konačne situacije.

S druge strane, distribucije prema različitim uzorcima spadaju u povijesna načela pravednosti, ali također imaju svoje manjkavosti, uz glavnu manu njihove neodrživosti. Načela raspodjele prema uzorku nazivamo takvima kada „specificira da će raspodjela varirati zajedno s nekom prirodnom dimenzijom, ponderiranom sumom prirodnih dimenzija, ili leksikografskim nizanjem prirodnih dimenzija. A recimo i da je raspodjela uzorkovana ako se slaže s nekim uzorkovanim načelom.“¹¹⁹ Kao što i vidimo, takve raspodjele karakterizira postojanje centralnog ili centralnih obrazaca (ili načela oblikovanih prema obrascima) koji kontroliraju raspodjelu kako bi zadovoljila određeni uzorak. Slijeđenje obrasca, prema Nozicku, zahtijeva velika ograničenja: „Da bi se obrazac održao, netko se mora ili trajno upletati kako bi ljude spriječio da prenose resurse kako im drago, ili se trajno (ili povremeno) upletati kako bi nekim ljudima oduzeo resurse koje su drugi iz nekog razloga odlučili na njih prenijeti... Moglo bi se reći da će se svi dobrovoljno odlučiti uzdržati od radnji koje bi poremetile taj obrazac.“¹²⁰ To je u suprotnosti s Nozickovim načelima, ali i načelima osobnih sloboda, osobnog vlasništva te u konačnici slobodnog tržišta. Zato teorija ovlaštenja nije stvorena prema obrascu, ali nije također ni neobjašnjiva jer ima određena načela koja slijedi te

¹¹⁶ *Isto*: 207

¹¹⁷ *Isto*: 209

¹¹⁸ *Isto*

¹¹⁹ *Isto*: 210

¹²⁰ *Isto*: 219–220

se njima regulira kako se može stjecati i prenositi imovina. Ono što je čini objašnjivom je činjenica da se pomoću nje dolazi do skupa koji je skup „pojedinačnih ciljeva pojedinačnih transakcija. Nije potreban nikakav nadsvođujući cilj, nikakav obrazac raspodjele.“¹²¹

Zato Nozick analizira dokaz Amartye Sena koji pokazuje da prilikom rangiranja društvenih alternativa dolazi do nelinearnosti jer nema prijelaznog društva kojim bi se zadovoljili svi uvjeti koje pojedinci preferiraju. Nozick zato tvrdi da se društvene alternative mogu rangirati, ali da se u tom slučaju mora izabrati ona koja ne isključuje nečije korištenje prava. Upravo su pojedinačna prava faktor koji djeluje na ograničavanje društvenog rangiranja, stoga vrijedi sljedeće: „Ako su prava na posjedništvo ujedno i prava da se njime raspolaze, tad se društveni izbor mora odvijati *unutar* granica toga kako ljudi odlučuju iskoristiti ta prava. Ako je neko uzorkovanje legitimno, ono spada u domenu društvenog izbora, a time je ograničeno ljudskim pravima.“¹²² Suprotnost tome je trajno upletanje u naša prava zbog održavanja obrasca te zato raspodjele po obrascu ograničavaju pravo izbora i težnje prema nekom cilju, upravo iz razloga jer promoviraju rangiranje društvenih alternativa nasuprot ljudskim pravima. Zato je zaključak da „sa stajališta teorije ovlaštenja, preraspodjela je zaista ozbiljna stvar, jer uključuje kršenje tuđih prava.“¹²³ Navedeni zaključak Nozick ilustrira preko analize oporezivanja kao forme preraspodjele.

Nozick zna da su porezi diskutabilna tema: „Oporezivanje zarade od rada na razini je prisilnog rada. Neki ljudi smatraju ovu tvrdnju očito istinitom: oduzimanje plaće za n sati rada jednako je kao da se toj osobi oduzme n broj sati: kao da se neku osobu prisili odraditi n sati u korist neke druge osobe. Drugi tu tvrdnju smatraju apsurdnom.“¹²⁴ Kao što smo vidjeli, većina ekonomista se spori oko načina oporezivanja te se samo najliberalniji zalažu za ukidanje poreza. Nozick spada u takvu skupinu, što je i vezano za njegovu tvrdnju da je samo minimalna država održiva i pravedna. Na odgovor da oduzimanje od plaće nije tjeranje na dodatni rad, ali i da ljudi mogu zarađivati manje te tako izbjeći plaćanje poreza, Nozick odgovara da to dovodi do kršenja osobnih sloboda jer nam porezni sustav u tom slučaju ostavlja dvije alternative: rad uz plaćanje poreza ili puko preživljavanje. Također, smatra da nije pravedno takoreći kažnjavati ljude koji žele uživati u stvarima za koje je potrebno zaraditi više (na primjer kupovati knjige, ići na putovanja...), a ljude čiji užitci to ne zahtijevaju (na primjer šetnje prirodom) se porezi ne dotiču jer oni ne moraju zarađivati više da bi ispunili

¹²¹ Isto: 214

¹²² Isto: 223

¹²³ Isto: 225

¹²⁴ Isto: 226

svoju viziju dobrog provođenja slobodnog vremena. Uz to se i ljudima kojima je potrebno više novaca dodatno uskraćuje slobodno vrijeme jer moraju raditi još više kako bi podmirili veće poreze koje će platiti. To je za Nozicka veliki problem ako imamo i institucije koje nam nameću obrazac završnog stanja. U tom se slučaju institucije upliću u naše odlučivanje o našoj imovini te obavljajući preraspodjelu, prisvajaju rezultate našeg rada: „Ako vas ljudi prisile na obavljanje određenog rada, ili nenagrađenog rada, kroz određeno razdoblje, oni mimo vas odlučuju što ćete vi raditi i u kakve će svrhe služiti vaš rad. Taj proces kojim vam oni oduzimaju odluku čini ih vašim *djelomičnim* vlasnikom.“¹²⁵ Smatra da to teorije završnog stanja dovodi i u dodatne probleme jer krše i moralna ograničenja koja nam brane vlasnička prava nad drugim ljudima. Taj se problem ne javlja u teoriji ovlaštenja jer se načelo rektifikacije primjenjuje kao sredstvo preraspodjele isključivo u slučajevima u kojima postoji povijesna nepravda koju treba ispraviti. Svrha ispravljanja nije redistribucija prema obrascu, nego vraćanje lanca posjedovanja i prijenosa imovine na pravedan put.

Iduća tema kojoj se moramo posvetiti je Lockeova teorija stjecanja i uvjet stjecanja vlasništva koji čine i osnovu Nozickove teorije ovlaštenja. Zato Nozick uvodi Lockeovo načelo pravednosti u stjecanju: „Locke smatra da vlasnička prava nad nekim bezvlasnim predmetom potječu iz činjenice da je netko u nj uložio svoj rad.“¹²⁶ Takva definicija vlasničkih prava dovodi do mnogih pitanja i problema, a Nozick iznosi najvažnija. Prvo pitanje je: „Gdje su granice toga s čime je rad povezan?“¹²⁷ Ovdje se dovodi u pitanje ekstenzivnost našeg rada. Ako obrađujemo komad zemlje, treba se zapitati na što i kako nam to točno daje vlasnička prava? Koji komad postaje naše vlasništvo te na koji način naš rad dovodi do vlasništva? Možemo odgovoriti da je to smanjenje entropije ili stvaranje dodatne vrijednosti, a to nas dovodi do dva nova važna pitanja. Prvo glasi: „Zašto povezanost nečijeg rada s nečim čini toga nekog njegovim vlasnikom?“¹²⁸ Prilikom odgovora na navedeno pitanje Nozick daje primjer s prolijevanjem soka od rajčice u more:

„Ako sam vlasnik limenke soka od rajčice i prolijem je u more tako da se njegove molekule (učinjene radioaktivnima, kako bi to mogao provjeriti) ravnomjerno izmiješaju s morem, postajem li time vlasnikom mora, ili sam budalasto rasipao svoj sok od rajčice? Vjerojatno umjesto toga želimo reći da rad na nečemu taj predmet poboljšava i čini ga vrednijim; i svatko ima pravo postati vlasnikom stvari čiju je vrijednost on stvorio.“¹²⁹

¹²⁵ Isto: 230

¹²⁶ Isto: 232

¹²⁷ Isto

¹²⁸ Isto

¹²⁹ Isto: 233

Ovaj primjer nam daje uvid u težinu problema s kojim smo suočeni prilikom iznošenja teorije stjecanja jer primjer samo produbljuje pitanja koja smo naveli. To nas dovodi do drugog pitanja: „Zašto bi se nečije pravo proširilo na cijeli predmet umjesto samo na *dodanu vrijednost* koju je nečiji rad stvorio?“¹³⁰ Granice nečijeg vlasništva nad predmetom moraju biti određene ili dodavanjem vrijednosti predmetu ili samim radom na njemu, bio on koristan ili ne. Vjerojatno ćemo se složiti da je dodavanje vrijednosti ipak uvjet kojem trebamo težiti, ali to nas dovodi do novih problema. Moramo objasniti zašto rad ne gubimo, nego nas on čini (djelomičnim) vlasnicima predmeta (drugo pitanje). Također, moramo objasniti imamo li onda pravo na predmet ili samo na dodatnu vrijednost koju smo mi proizveli te objasniti kako će se točno onda izračunati na koji dio imamo pravo.

Nozick također ne daje konačne odgovore na navedena pitanja, nego prelazi na analizu samog uvjeta prisvajanja koji Locke iznosi: „Lockeovim uvjetom da 'za ostale bude ostavljeno dovoljno i jednako dobro' (27. odjeljak) želi... osigurati da se situacija ne pogorša.“¹³¹ Takav uvjet ostavlja prostor za laganu protuargumentaciju u obliku argumenta iz regresa. Ako je posljednjoj osobi (Z) u nizu prisvajanja uskraćeno pravo prisvajanja te joj nije ostavljeno dovoljno i jednako dobro, onda je prethodnoj osobi (Y) također trebalo biti uskraćeno pravo prisvajanja jer se time prekršilo načelo. Y i Z su dovedeni u takvu situaciju prethodnim prisvajanjima koja, iako naizgled pravedna, dovode do nepravde i kršenja načela u slučaju osobe Z. Prateći lanac prisvajanja sve do prve osobe, dolazimo do zaključka da ni ona nije smjela prisvojiti neko dobro.¹³² Odgovor na ovakvu argumentaciju Nozick daje uvođenjem distinkcije između strogog i slabijeg uvjeta prilikom prisvajanja: „Nečiji se položaj može pogoršati tuđim prisvajanjem na dva načina: prvi je da propusti priliku poboljšati svoj položaj određenim ili bilo kojim prisvajanjem; i drugi, time što više nije sposoban služiti se slobodno (bez prisvajanja) onime čime se prethodno služi.“¹³³ Prvi navedeni uvjet je stroži, drugi je slabiji. Drugi uvjet onemogućava argument iz regresa jer se osobe još uvijek mogu služiti stvarima kao i prije. To je Nozickov odgovor, ali on smatra da je sam Locke htio zadržati stroži uvjet.

Posljednji komentari na Lockeov uvjet tiču se mogućnosti prisvajanja ukupne količine nekog dobra i privremene suspenzije naših prava nad imovinom. Prisvajanje ukupne količine nekog dobra predstavlja kršenje Lockeova uvjeta jer tada ne ostavljamo jednako i dovoljno dobro za ostale. Također, vrlo lako predstavlja i kršenje slabijeg uvjeta jer mora ostaviti

¹³⁰ *Isto*

¹³¹ *Isto*: 234

¹³² Detaljno iznesen primjer u: Nozick 2003: 233–235.

¹³³ *Isto*: 234–235

ostalima dovoljno dobre uvjete slobodnog korištenja dobra kojeg je apsolutni vlasnik. Prisvajanje ukupne količine nekog dobra tijekom određenog vremena također predstavlja kršenje Lockeova uvjeta jer „ukupnu zalihu jedna osoba ne bi mogla dopustivo prisvojiti odmah na početku. Njegova kasnija nabavka ukupne količine ne pokazuje da je primarno prisvajanje prekršilo naš uvjet... Umjesto toga, upravo kombinacija izvornog prisvajanja *plus* svih ostalih prijenosa i radnji predstavlja kršenje Lockeova uvjeta.“¹³⁴ Ovdje treba i razlikovati različite situacije načina prisvajanja ukupne količine dobra jer ipak govorimo o načelima stjecanja, koja su povijesna načela pravednosti. Prvu situaciju smo već opisali (osoba prisvoji, odmah ili tijekom određenog vremena ukupnu količinu dobra kršeći Lockeov uvjet) te nam preostaju dvije situacije: situacija „nekoga tko stvara ukupnu zalihu iz lako dostupnih materijala“¹³⁵ i situacija prisvajanja ukupne zalihe „na način koji druge tog ne lišava.“¹³⁶ U prvoj situaciji Nozick navodi primjer medicinskog istraživača koji sintetizira novi lijek te ga odbija ustupiti drugima, osim pod svojim uvjetima. On ne krši uvjete prisvajanja jer „drugi lako mogu postati vlasnicima istih materijala koje je on prisvojio: to što je taj istraživač prisvojio ili kupio kemikalije nije učinilo te kemikalije ni na koji način rijetkima i time prekršio lockeovski uvjet.“¹³⁷ Poanta je ovog slučaja da je njegovo znanje nova varijabla koju moramo uzeti u obzir. Istraživač iz primjera je iskoristio svoje znanje (koje je nedvojbeno godinama usavršavao) kako bi lako dostupne kemikalije pretvorio u kvalitativno novi lijek koji liječi neku bolest. Njegovo vlasništvo nad novim lijekom čini ga ovlaštenim da s njime barata prema svojim uvjetima. Posljednja situacija je situacija u kojem osoba nabasa na resurs u nekome zabitnome mjestu te ga u potpunosti prisvoji. Na taj način se ne krši lockeovski uvjet jer drugim ljudima nikad i nije bila dostupna mogućnost prisvajanja tog resursa. Međutim, to nas dovodi do pitanja ograničavanja prava nad resursom nakon razmatranja mogućnosti da se s vremenom povećava vjerojatnost da bi i drugi našli supstancu u tome zabitnome mjestu. Nozick takvu situaciju ilustrira primjerom patenata:

Patent nekog izumitelja ne lišava druge objekta koji ionako ne bi postojao da nije bilo izumitelja. (...) Pojedinci koji znaju za postojanje nekog izuma najčešće ga neće pokušati ponovno izumiti (...) Ipak, možemo pretpostaviti da bi se zbog nepostojanja primarnih izuma netko prije ili poslije njih dosjetio. To ukazuje na potrebu određivanja vremenskog

¹³⁴ *Isto*: 239

¹³⁵ *Isto*: 241

¹³⁶ *Isto*

¹³⁷ *Isto*: 240

ograničenja za patente, kao približne pretpostavke koliko bi vremena bilo potrebno, kad se ta određene izume ne bi znalo, za neovisno otkriće.¹³⁸

To nas dovodi do situacije ograničavanja vlasničkih prava nad imovinom u određenim slučajevima. Ona ne smije biti *ad hoc* i izvanjska, ona proizlazi iz same teorije stjecanja i prisvajanja. Vremensko ograničenje na patente nije striktno primjer ograničavanja vlasničkih prava jer ograničenje nastupa tek nakon ekstenzivnog perioda u kojem smo uživali puna prava vlasništva. Za primjer situacije u kojem postoje ograničenja Nozick uzima brodolomca i pusti otok: „Vlasničko pravo nekog vlasnika na jedini otok na nekom području ne dopušta ovome da naredi brodolomcu da napusti njegov otok zbog neovlaštenog upada na posjed, jer bi se time prekršio lockeovski uvjet. Primijetit ćemo da ta teorija ne kaže kako vlasnici nemaju takva prava, nego da se ta prava privremeno suspendiraju kako bi se izbjegla katastrofa.“¹³⁹ Nozick smatra da je katastrofa skoro i jedina situacija u kojem će i doći do takvih ograničenja jer će u situaciji slobodne tržišne ekonomije granične proizvodne mogućnosti društva te učinkovitost društva uvelike nadilaziti slučajeve u kojem je potrebno takvo ograničavanje.

NOZICK I EKONOMIJA

Iz analize Nozickove teorije možemo vidjeti koliko je on blizak najliberalnijim ekonomistima poput Hayeka i Friedmana, ali ujedno možemo uvidjeti da je njegova teorija u velikoj mjeri usko vezana za ekonomiju. Ustvari je u toliko velikoj mjeri ekonomski bazirana da možemo tvrditi da je opstojnost njegove teorije uvjetovana održivošću teorije vlasničkih prava koje iznosi.

Podsjetimo se ponovno na pitanja koja su postavljena u radu, a kojima ćemo se koristiti i prilikom analize Nozickove teorije. Kako se obrađena teorija nosi s pitanjem oskudnosti dobara? Ima li mehanizme za rješavanje pitanja nesavršene konkurencije i drugih nedostataka tržišta? Unosi li autor u svoju teoriju faktor državnog uplitanja u gospodarstvo te kako se odnose prema mjerama redistribucije i državne regulacije?

Na prvo pitanje odgovor je ustvari vrlo jednostavan jer se Nozick u velikoj mjeri posvećuje analizi problema oskudnosti, posebno prilikom prisvajanja dobara od strane pojedinaca. Nozick ublažuje Lockeov uvjet prisvajanja te uvodi slobodno korištenje dobara kao osnovu za promatranje je li ostavljeno dovoljno i jednako dobro nekog resursa za sve. U kombinaciji s njegovim zalaganjem za što slobodnija tržišta takav pristup tvori klasičnu sliku

¹³⁸ Isto: 241–242

¹³⁹ Isto: 240

liberalnoga kapitalističkoga gospodarstva. Tržište je mehanizam koji određuje cijene i mjesto razmjene dobara. Sloboda izbora, protok informacija i razmjene u tržišnom gospodarstvu omogućuju pojedincima da zadovolje širok raspon svojih potreba, a jedina su ograničenja dostupni resursi i trenutna tehnologija. Na taj način tržište alocira resurse na optimalan način kako bi se osiguralo zadovoljenje potreba potrošača. Po tim tvrdnjama Nozick je blizak Hayeku koji baš u polivalentnosti tržišnih mehanizama i njihovoj mogućnosti prilagodbe na veliki raspon zahtjevnih situaciji vidi put k učinkovitosti. Problem se javlja kad se naruši savršenost konkurencije ili opstruira protok informacija na tržištu. Također, dolazimo do problema kad je potražnja nefleksibilna u odnosu na ponudu, a razlog je taj što su u tom slučaju proizvođači u prednosti jer kupci stvaraju veliku i konstantnu potražnju, a potrošači će snositi veće troškove prilikom kupnje (poglavito kroz poreznu incidenciju), što će donekle smanjiti kupovnu moć. Iako tržište obavlja dobru alokaciju sredstva i zadovoljava potrebe pojedinaca, teško je očekivati da će ono uvijek funkcionirati. To stvara problem za Nozicka jer taj dio problema pokriva načelo rektifikacije, a ono se može primijeniti samo u slučajevima narušavanja imovinskih prava te nije sredstvo efikasnog razbijanja monopola.

Nozick se slaže i sa Smithovom definicijom nevidljive ruke, koja usklađuje privatne i javne interese na savršeno konkurentnom tržištu, i to smatra rješenjem za usklađivanje privatnih interesa sa širim interesima zajednice. Pojava zaštitnih agencija u minimalnoj državi također je navođena principima nevidljive ruke. Zaštitne su agencije udruženja građana koja štite njihova prava i kažnjavaju kršitelje prava pojedinaca. S vremenom takve agencije mogu postati firme koje pružaju zaštitu za naknadu. Takve agencije bi se sukobljavale, ali do monopola na određenom području bi došlo jer bi jedna agencija nužno pobijedila u sukobu. Tada pripadnici poražene agencije prelaze u pobjedničku s vremenom tvoreći monopol jedne agencije na nekom području. Na taj način privatni interesi zaštite postaju javni interesi koje provode zaštitne agencije, odnosno agencija (ili udruženje agencija) koja drži monopol nad primjenom sile i kazne. Takav monopol možemo okarakterizirati kao prirodni monopol, odnosno „djelatnost u kojoj je najučinkovitiji način organizacije proizvodnje kroz jedno poduzeće.“¹⁴⁰

Možemo reći da problem ne leži toliko u činjenici osnovnog nošenja s oskudnošću i tržišnim nesavršenostima jer alati za to postoje u Nozickovoj teoriji. Problem je u nemogućnosti provedbe nekih mjera uslijed nedostatka institucija. Mogli bi poput Rothbarda smatrati da će slobodno tržište udovoljiti svim potrebama građana, ali činjenica da su

¹⁴⁰ Samuelson i Nordaus 2007: 344–345

suvremena gospodarstva mješovita otežava umanjivanje državne uloge u gospodarstvu. To je i dodatno otežano ako uzmemo u obzir da se sam Nozick zalaže za sagledavanje uzroka distribucije dobara u društvu, odnosno njezinu povijest te poziva na sagledavanje realnih situacija razmjene dobara. Upravo u takvim, realnim situacijama država nam garantira naša prava te nastoji održati tržišne mehanizme što bliže savršenosti. Ako bismo i pretpostavili da zaštitne agencije mogu ispuniti sve zahtjeve koje inače postavljamo pred državu, poput očuvanja naših prava i tržišta kao mehanizma alokacije, ostaje nam pitanje obrazovanja. Obrazovanje najčešće sagledavamo kao sredstvo koje nam omogućava bolje prilike na tržištu rada, a kod Nozicka nema javnog obrazovanja „jer javno obrazovanje je redistributivno, a po Nozickovim 'ovlašćujućim' principima svako dijete ima pravo na puno, neoporezivo, uživanje u obiteljskim resursima. (...) Tako je, za Nozicka, svo obrazovanja privatno, pojedinačno plaćeno od strane obitelji sukladno resursima i preferencijama koje imaju.“¹⁴¹ Većina ekonomista i filozofa upravo u obrazovanju vidi sredstvo za stvaranje boljih šansi za sve na tržištu rada. Problem je i što ograničeno obrazovanje smanjuje napredak jer je sama proizvodnja ograničena dostupnom tehnologijom, a tehnologiju je potrebno razvijati. Možemo uvijek iskoristiti Friedmanov argument i reći da će uvijek dolaziti do alokacije jer će pojedinci moći prezentirati svoje ideje i znanja većem broju bogatih mecena, a neće ovisiti samo o državnim financiranjima. Pitanje je samo koliko će ideja i znanja imati ako se nisu u mogućnosti obrazovati. Ovdje nam je takoreći jedina šansa da pretpostavimo kako će obrazovanje na slobodnom tržištu također biti vođeno principom nevidljive ruke te da će stoga ono uspijevati zadovoljiti društvenu potrebu za razvojem i napredovanjem tehnologije.

Također treba naglasiti da pri svojoj analizi poreza Nozick odbija oporezivanje kao metodu državne regulacije iz drugačijih razloga i motiva nego većina ekonomista uključujući i Friedmana. Kao što je navedeno, Friedman odbacuje gotovo sve aspekte oporezivanja zbog posljedica koje oporezivanje ima na učinkovitost gospodarstva. Nastoji i pokazati kako porezi nemaju željene efekte, nego samo redistribuiraju sredstva bez postizanja efikasne pomoći slabije stojećim članovima društva. Time ujedno i smanjuju efikasnost gospodarstva kojim oduzimaju vrijedne resurse. S druge strane, Nozick odbacuje oporezivanje takoreći na temelju same definicije poreza jer oni nužno zadiru u privatno vlasništvo što je u njegovoj teoriji nedopustivo. Time on ostaje u domeni političke kritike oporezivanja jer ih odbacuje *ad hoc* zbog neslaganja s njegovim sustavom političkih i etičkih vrijednosti, bez da vrednuje narušavaju li porezi ekonomske vrijednosti (poput učinkovitosti).

¹⁴¹ Coleman 1976: 2

Na pitanja koja smo postavili tako kod Nozicka nalazimo prilično jednosmjerne odgovore, a oni svi vode prema tržištu. Problem oskudnosti rješavaju tržišni mehanizmi te velika sloboda koju pojedinci imaju na tržištu. Potrebno je samo zaštititi njihova prava vlasništva te osigurati povoljnije i pravedne uvjete razmjene. Zaštitne agencije štitiće prava građana na određenim područjima (kao što to čine države unutar svojih granica), a državno uplitanje u gospodarstvo nije dozvoljeno. Na isti je način i zabranjeno pojavljivanje monopola u ostalim javnim servisima, poput obrazovanja. Tako sve ostaje u sferi privatnog i primarno je kontrolirano ekonomskim zakonitostima proizvodnje i potrošnje na slobodnom tržištu. Zato Nozickov libertarijanizam predstavlja krajnost liberalnog kapitalizma u kojem su moć i utjecaj države svedeni na zaštitu osnovnih prava građana, a svi ostali servisi prepušteni su slobodnom tržištu. Možemo reći da se takva slika udaljava od standardnih ekonomskih modela koji su primjenjivani u svijetu, ali nam daje i vrijedan uvid u mogućnosti koje nam pružaju slobodna tržišta. Problem je, kao i kod Rawlsa, što se Nozick, doduše puno indirektnije nego Rawls, poziva na naše intuicije. Ako nam je intuicija usmjerena k tome da je oporezivanje jednako prisilnom radu i da su nam vlasnička prava te očuvanje plodova našeg rada najvažniji, zalagat ćemo se za primjenu libertarijanskih načela. Time ćemo pretpostaviti naše ekonomske slobode jednakosti te će nam najvažnije biti da su sva vlasništva pravedno stečena te da se sve buduće razmjene odvijaju pravedno.

POVIJESNA SITUACIJA, SLOBODA KAO TEMELJ SREDNJEG PUTA

Povezanost ekonomskih i političkih prava te sloboda možemo vidjeti i na nizu povijesnih primjera. Takva povezanost posebno je vidljiva u velikim revolucijama 18. stoljeća, kao i u državnim ujedinjenjima 19. stoljeća. U Američkoj i Francuskoj revoluciji konstantno su se ispreplitali zahtjevi za većim političkim i ekonomskim pravima, a povodi za obje revolucije bili su povećanje poreza i državnih nameta. U američkom je primjeru sve počelo s povećanjem troškova održavanja kolonijalne vojske na britanskim teritorijima u Sjevernoj Americi. Zbog toga Britanija uvodi takozvani Šećerni zakon kojim se uvode veliki porezi i carine na robe koje se uvoze u kolonije. Zakon je također trebao smanjiti „švercanje“ na područje kolonija, koje je koštalo Britaniju. Već tada kolonije počinju polako stavljati pred vlast zahtjeve za većom neovisnosti, a dobili su nove poreze i namete (na primjer Zakon o markama koji je propisivao kupnju posebnog papira za mnoge djelatnosti). U slučaju Francuske problemi počinju nakon gubitka Sedmogodišnjeg rata (1756. – 1763.). Poraz je okončao veliku dominaciju Francuske u Europi i gotovo u potpunosti smanjio njezin utjecaj u

Indiji i Sjevernoj Americi te je na taj način uvelike gospodarski oslabio. Sve je to na naplatu došlo s godinama kad su krajem 1780-ih presušili financijski izvori te je bilo potrebno uvesti nove poreze. Uvođenje velikih poreza zahtijevalo je sazivanje Generalnih staleža, a na samom su zasjedanju pripadnici najnižeg staleža (koji su predstavljali najveći dio društva uključujući i bogate trgovce) shvatili koliko su njihove ekonomske, ali i političke slobode ograničene. Sve je to bilo okrunjeno lošim žetvama u godinama prije sazivanja Staleža, 1789. Vrlo je brzo revoltiranost ekonomskim ograničenjima, u oba slučaja, prerasla u širok spektar političkih zahtjev, koji su u svome centru imali proširenje slobode i neovisnost. Tako su britanske kolonije, kasnije Sjedinjene Američke Države, od ekonomskih zahtjeva vrlo brzo prešle na zahtjev za stvaranjem neovisne države čiji je ustav utemeljen na liberalnim načelima.¹⁴² U Francuskoj je bunt zbog izostanka pravih ekonomskih sloboda velikog spektra ljudi brzo prerastao u niz političkih zahtjeva uključujući i ukidanje monarhije te stvaranje građanske države utemeljene na liberalnim načelima slobode i jednakosti.

Državna ujedinjenja Njemačke i Italije početkom 1870-ih godina također pokazuju isprepletenost ekonomskih i političkih sloboda. Rast stanovništva i početci prave industrijske revolucije u navedenim zemljama ojačali su povezanost te samim time i svijest o pripadnosti istoj cjelini kod država, državica i slobodnih gradova njemačkih zemalja te Apeninskog poluotoka. To je dovelo do sve većih zahtjeva za ujedinjenjem, a time i ekonomskim napretkom što je dodatno potencirano ratovima do kojih je došlo kad su već postojeće sile (na primjer Francuska i Habsburška Monarhija) probale spriječiti navedena ujedinjenja. Iako ove države nisu inzistirale na širokom spektru liberalnih i građanskih sloboda te su ostale monarhije, ipak su imale ustave, a sve većim ekonomskim razvojem i obrazovanjem društva (posebno u Njemačkoj) došlo je i do stvaranja temelja građanskog društva koje će svoje potpuno ostvarenje doživjeti nakon Drugoga svjetskog rata. To nas dovodi do posljednjega povijesnog primjera – nastanka Europske unije. Primjer zbližavanja zemalja zapadne i srednje Europe klasičan je primjer političkog kompromisa zbog ekonomskog prosperiteta. Strane koje su samo sedam godina ranije prestale biti suprotstavljene u najvećemu vojnom sukobu u povijesti stvorile su primarno ekonomsku zajednicu uvidjevši da politički sukobi kočee ekonomske slobode koje su željeli razviti. Iz Europske zajednice za ugljen i čelik s vremenom je nastala Europska unija koja pored ekonomske suradnje najviše inzistira na vladavini prava te očuvanju demokratskih, liberalnih i općih ljudskih vrijednosti te prava. Na taj je način

¹⁴² Za detaljniji pregled Američke i Francuske revolucije vidi Crompton i McNeese 2005: 35–137.

prerasla početne ekonomske interese te postala zajednica koja inzistira na tome da njezine članice budu i prosperitetne u području političkih sloboda, a ne samo gospodarskog razvoja.

Kao što i povijesni primjeri pokazuju, poveznica ekonomije i politike često je bila upravo sloboda, i ekonomska na slobodnom tržištu i politička u domeni neovisnog djelovanja te odlučivanja. Ekonomska se održivost distributivne pravednosti zbog toga može sumirati na održivost bazičnih sloboda pojedinaca, i političkih i ekonomskih. Praktički su se svi politički i ekonomski filozofi i politolozi oko toga složili, samo je pitanje koliki bi za svakog od njih bio opseg bazičnih sloboda. U te slobode nećemo uključiti državnu redistribuciju te uplitanja u vlasništvo i tržište. Države i tržišta u slobodnom društvu postoje kao sastavni dio gospodarstva, ali tržište mora činiti veći dio takvog sustava jer ono osigurava sve uvjete materijalnih sloboda i mogućnosti izbora načina života kakvima težimo. Sve navedeno nije moguće bez održavanja temeljnih političkih sloboda, a to je zadatak koje države moraju preuzeti na sebe te ga obavljati s maksimalnom odgovornošću. Političke i ekonomske slobode, kao što se i vidi u ovome radu, nisu tako lako odvojive. Povijesnim proširenjem političkih sloboda (kretanja, udruživanja i tako dalje) stvoreni su uvjeti stvaranja većih ekonomskih sloboda (novih načina proizvodnje i razmjene), ali također vrijedi i obrnuta slika. Proširenjem određenih ekonomskih sloboda zakonodavstvo se promijenilo (ili umanjilo) kako bi se povećale osobne slobode građana. Posljedica uvećanja obaju vrsta sloboda donosila je sve veće napretke te se sve većim širenjem ekonomskih tržišta širila i osobna sloboda te životne mogućnosti građana.¹⁴³

Razvoj slobode ključan je element razvoja svih domena političkog, društvenog i ekonomskog života ljudi u posljednjih četiristo godina, sve od vremena Tridesetogodišnjeg rata.¹⁴⁴ Pitanje je na kakvoj se slobodi treba i može bazirati takav sustav, a u ovom trebamo vidjeti razliku između negativnih i pozitivnih sloboda koju donosi Isaiah Berlin te prije njega u određenoj mjeri i Benjamin Constant. Constant u govoru pod naslovom *O slobodi u antičko i moderno doba* tvrdi da su antički narodi puno vremena htjeli i morali biti direktno involvirani u politički život i svako donošenje političkih odluka. U modernim državama imamo predstavničke sustave, a ljudi uživaju slobodu unutar zakona. To je sloboda donošenja vlastitih izbora, udruživanja, iznošenja vlastitog mišljenja i tako dalje, kao što i Constant tvrdi: „Neovisnost pojedinca prva je od potreba modernog čovjeka“¹⁴⁵ Veliku zaslugu za

¹⁴³ Usudio bih se reći u skladu s Kuznetsovom tezom koja tvrdi da ekonomski rast smanjuje nejednakost. Za raspravu o Kuznetsovoj tezi vidi Tisdell, C. 2006. *Effects of Markets on Poverty and Economic Inequality*. University of Queensland.

¹⁴⁴ Za viđenje religijskih ratova kao začetka liberalizma vidi Rawls 2003: 1–2.

¹⁴⁵ Constant 1993: 174

stavljanje naglaska na neovisnost i osobnu slobodu građana Constant pripisuje trgovini. Trgovina donosi veće kolanje kapitala i tako sprječava samovolju i državnu ekonomsku kontrolu nad pojedincima. Prevedeno u suvremeni rječnik, tržište i sloboda kretanja suzbijaju pretjeranu državnu kontrolu. Ovaj koncept u 20. stoljeću dodatno razvija Isaiah Berlin u svojem eseju *Dva poimanja slobode*. On iznosi analizu dvaju pojmova – negativne i pozitivne slobode. Negativna sloboda predstavlja slobodu od prisile te se ona najčešće podrazumijeva kad govorimo o političkoj i ekonomskoj slobodi. Većina je naših sloboda na taj način sloboda da samostalno djelujemo, bez da nas drugi prisiljavaju na nešto. Pozitivna sloboda označava što mi možemo napraviti, odnosno afirmira naše pravo da ustvari nešto učinimo, a ne da budemo samo slobodni od vanjskih prisila. Pri tome možemo tvrditi da negativna sloboda mora biti osnova svih sloboda jer naša sloboda ipak ovisi o neuplitanju drugih u naše osobne slobode i prava. Zato se i država ne smije izravno upletati u naše živote i svakodnevno ekonomsko djelovanje, nego samo regulirati tržišta i provoditi zakone. Na taj način država može sprječavati nastanke velikih „urušavanja“ tržišnih mehanizama u gospodarskoj sferi, ali i održati naša politička i osobna prava sukladno ustavnim temeljima pravednosti. Državno uplitanje, kao i svaka intervencija u naše slobode i tržište, mora biti opravdano neučinkovitošću ili kršenjem zakona kojih smo se pristali držati.

Možemo imati neslaganja oko ekonomskih sustava za koje se zalažemo i političkog sustava koji preferiramo, ali sloboda mora ostati temeljna vrijednost za koju se zalažemo u našim teorijama. Ona predstavlja vrhovno instrumentalno sredstvo zadovoljavanja naših životnih potreba i postizanja života kakvog želimo živjeti. Distributivna je pravednost zato ekonomski održiva samo ako se zalažemo za uzajamni razvitak političkih i ekonomskih sloboda. Kao što je tvrdio i Milton Friedman, nitko nas ne može prisiliti da damo svoj maksimalni napor i trud u nekom poslu. Mi sami odlučujemo koliko ćemo se angažirati na slobodnom tržištu, ali moramo imati garanciju da će nam u što većoj mjeri biti osigurano odsustvo prepreka prilikom ulaska u tržišno gospodarstvo. Pri tome se ne možemo angažirati na prikladan i učinkovit način ako nismo slobodni u našem djelovanju, i ekonomski i politički.

ZAKLJUČAK

U ovom smo radu vidjeli koliko su duboke veze između područja političke filozofije i ekonomije, specifično na primjeru distributivne pravednosti te razmatranja iz područja normativne ekonomije. Navedena područja vezana su i tijekom povijesti što smo također mogli vidjeti na primjerima iz moderne i suvremene povijesti. Pokazivanje da postoji takva povezanost osnovni je preduvjet za proučavanje distributivne pravednosti kroz prizmu ekonomske analize, a isto bi vrijedilo i u obrnutoj situaciji. Također smo pokazali kako se distributivna pravednost i normativna ekonomija bave jednakim pitanjima, no uz korištenje nešto drugačijeg rječnika i metoda proučavanja. Vidjeli smo i da navedena područja imaju slične uloge u političkoj filozofiji i ekonomiji.

Sloboda je nakraju producirana kao osnova za daljnji razvoj srednjeg puta, kao pojam koji u svojim teorijama promiču svi filozofi i ekonomisti koje smo obrađivali. Pitanje je samo koliko slobodu pružamo pojedincima te hoćemo li fokus staviti na osnovnu, negativnu slobodu ili ćemo raditi na nadgradnji i proširenju u smjeru pozitivnih sloboda. To pitanje ostaje podložno našim intuicijama te zato u njega, kao i u konačne odgovore o najboljoj teoriji, nismo ulazili u ovom radu. Kao što je i rečeno u uvodu te uvodnom dijelu poglavlja o distributivnoj pravednosti, naš cilj bio je proučavati teorije egalitarnog liberalizma i libertarijanizma uz odmak, a taj odmak nam je pružala ekonomska analiza. U tome smo uspjeli koliko je to moguće s obzirom na to da su i ekonomske teorije podložne našim intuicijama o ekonomskim sustavima.

Važno je i naglasiti da je naše proučavanje bilo interdisciplinarno. Pokazali smo povezanost ekonomije, politike, filozofije i historiografije koje se u proučavanju svojih područja konstantno isprepliću s političkom i ekonomskom sferu prilikom analize društva kao cjeline. To pokazuje da uvijek moramo gledati na društvo kao na skup mnoštva isprepletenih dijelova koji su u konstantnoj interakciji. Upravo zato potrebno je da u našim istraživanjima konstantno težimo interdisciplinarnosti.

POPIS LITERATURE ZA DIPLOMSKI RAD

KNJIGE

Audi, R. 1999. *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. 2. izdanje. New York: Cambridge University Press.

Berlin, I. 2000. *Četiri eseja o slobodi*. Split: Feral Tribune.

Constant, B. 1993. *Načela politike i drugi spisi*. Zagreb: Politička kultura.

Crompton, S.W. i McNeese, T. 2005. *Political Revolutions of the 18th, 19th, and 20th Centuries*. New York: Infobase Publishing.

Friedman, M. 1992. *Kapitalizam i sloboda*. Zagreb: Globus nakladni zavod Školska knjiga.

Hayek, F.A. 2002. *Pravo, zakonodavstvo i sloboda : novi pogled na liberalne principe pravde i političke ekonomije*. Podgorica: CID.

Musgrave, P. i Musgrave, R. 1993. *Javne financije u teoriji i praksi*. Zagreb: Institut za javne financije.

Nozick, R. 2003. *Anarhija, država i utopija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Nozick, R. 1974. *Anarchy, State, And Utopia*. New York: Basic Books.

Plant, R. 2002. *Suvremena politička misao*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Rawls, J. 2001. *Justice as Fairness; a Restatement*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Rawls, J. 1998. *Teorija Pravde*. Podgorica: CID.

Rothbard, M.N. 2007. *Moć i tržište. Država i gospodarstvo*. Zagreb: Institut za javne financije.

Samuelson, P. A., Nordhaus W.D. 2007. *Ekonomija*. Zagreb: MATE d.o.o.

Sen, A. 2012. *Razvoj kao sloboda*. Zagreb: Algoritam.

Swift, A. 2008. *Politička filozofija; Vodič za studente i političare*. Beograd: Clio.

Wolff, J. 2011. *Uvod u političku filozofiju*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu — Hrvatski studiji.

Zajac, E. E. 1996. *Political Economy of Fairness*. Cambridge, Mass: The MIT Press.

ČLANCI

Fleurbaey, M. 2016. Economics and Economic Justice. U: Zalta, E. N. ur. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition):
<https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/economic-justice/> (stranica posjećena 21. kolovoza 2018.)

Lamont, J. i Favor, C. 2017. Distributive Justice. U: Zalta, E. N. ur. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2017 Edition):
<https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/justice-distributive/> (stranica posjećena 20. svibnja 2018.)

Arneson, R. 2013. Egalitarianism. U: Zalta, E. N. ur. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2013 Edition):
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/egalitarianism/> (stranica posjećena: 18. srpnja 2018.)

Sinnott-Armstrong, W. Consequentialism. U: Zalta, E. N. ur. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2015 Edition):
<https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/consequentialism/> (stranica posjećena: 18. srpnja 2018.)

Driver, J. The History of Utilitarianism. U: Zalta, E. N. ur. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition):
<https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/utilitarianism-history/> (stranica posjećena 18. srpnja 2018.)

Tisdell, C. 2006. *Effects of Markets on Poverty and Economic Inequality*. University of Queensland.

Coleman, J.S. 1976. Rawls, Nozick, and Educational Equality. *The Public Interest* (43): 121-128.

INTERNETSKE STRANICE

Comprehensive doctrine. Cambridge Core.

URL: <https://www.cambridge.org/core/books/the-cambridge-rawls-lexicon/comprehensive-Doctrine/6313D26CCFD8B7B957491039E73DD2A9> (stranica posjećena 12. srpnja 2018.

Reasonable pluralism. Cambridge Core.

URL: <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-rawls-lexicon/reasonable-pluralism/CB75E8A35E6D8B48C3A99D9C99873D6E> (stranica posjećena 12. srpnja 2018.)